

בנתיבות בראשית

עיונים בספר בראשית
בעיניו של ארכיאולוג

מאת
יצחק מייטליס

אתר דעת
תשפ"ב

- משמעות תיאור פרשת הבריאה לדורנו: על אקולוגיה והיסטוריה.....3
- האם ניתן לחשב את שנות העולם על פי ספר בראשית?.....7
- היכן ארץ החוילה?.....10
- על שתי מהפכות חקלאיות במקרא ובמחקר.....14
- האם הקשת היא יצירה חדשה?.....17
- על גלובליזציה ועל לאומיות.....19
- שמות המקומות בהם התרחשה "מלחמת העולם הראשונה".....22
- להיכן שלח אברהם את הגר?.....24
- "ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר" (כג, טז).....26
- המספר עשר כמספר המסמל חשיבות.....28
- רחובות לאורך הדורות.....29
- "ויקח יעקב אבן וישימה מצבה".....32
- קבר דינה.....35
- האם יש זהות בין אלון בכות ואלון תבור?.....37
- האם תמנה נמצאת למעלה או למטה?.....39
- "ופרעה חלם והנה עומד על היאור" (מא, א).....42
- כיצד מתנהלים בשעת משבר רעב: יוסף מול הורדוס.....44
- מהו בית יוסף ?.....47

פרשת בראשית

משמעות תיאור פרשת הבריאה לדורנו: על אקולוגיה

והיסטוריה

ידועה שאלתו של רבי יצחק המובאת ברש"י הראשון בתורה, מדוע יש צורך בסיפורי ספר בראשית. מספיק היה לפתוח את התורה במצווה הראשונה שניתנה לעם ישראל: "החודש הזה לכם ראש חדשים" המופיעה בספר שמות בפרשת בוא.

ההנחה המובלעת בשאלה זו היא, שהתורה היא ספר מצוות בלבד ואם כן אין צורך בסיפורים שאינם נוגעים לחיי היום יום שלנו. בוודאי שאין צורך בסיפורים שאינם קשורים ישירות לעם ישראל כפי שמופיעים בפרשת בראשית ובפרשת נח. עם זאת דומה שרבי יצחק לא סבר שהתורה היא ספר מצוות בלבד, שאלתו היא מעין 'שאלת דריכה', שמטרתה ליצור דריכות בקרב השומעים ולעורר אותם להקשיב לדבריו. לאחר שהשומעים החלו להראות עניין בשאלת הפתיחה, ענה רבי יצחק, שאכן התורה אינה רק ספר של הנחיות כיצד יש להתנהל בחיי היום יום, התורה היא ספר שיש בו גם מימד היסטורי-רעיוני אקטואלי לכל דור.

מספר בראשית אנו למדים שהקב"ה הוא זה שברא את העולם והארץ שייכת לו. זכותנו על ארץ ישראל נובעת מכך שהבעלים הוא הקב"ה והוא זה שנתן לנו אותה:

"שם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גויים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב"ה היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו, וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

רמב"ן החרה אחרי רש"י והלך בדרכו אם כי בדגש קצת שונה:

[...] "אשר יבאר הפירוש שכתבתי, לשונם בבראשית רבה (פרשה א) שאמרו שם בלשון הזה: רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, "כֹּחַ מַעֲשֵׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ".

מה טעם גילה להם הקב"ה לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום שני? מפני ז' אומות, שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם: הלא אומה של בזיזות אתם (אומה של בוזזים-שודדים).

וישראל משיבין להם: ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא "כְּפָתְרִים הִיִּצְאִים מִכְּפָתוֹר הַשְּׂמִידָם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם" (דברים ב כג). העולם ומלואו של הקב"ה הוא, כשרצה – נתנו לכם; כשרצה – נטלו מכם ונתנו לנו".

על פי רמב"ן, התשובה כלפי מי שטוען שאנחנו שדדנו את הארץ משבעת העממים, שגם אתם, הטוענים כלפינו אינכם מקוריים בארץ. גם אתם שדדתם את הארץ מעמים קדמו לכם, כמו הכפתורים שכבשו את הארץ מידי העוים שישבו בה קודם.¹ אכן אין היום כמעט עם אחד בעולם היכול לטעון שהוא יושב באותו חבל ארץ מאז ששת ימי בראשית.

דומה ששאלה חשובה זו פותחת דיון בשאלת מקומו של עם ישראל בעולם. קיימות שתי תפיסות ביהדות:

תפיסה אחת דוגלת בהסתגרות וניתוק מהעולם שמסביב בבחינת: "עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב". שכן העולם הגדול מאיים עלינו הן מבחינה פיזית והן מבחינה רוחנית. על פי תפיסה זו עלינו להתבצר בתוכנו ולהשתדל לנתק מגע עד כמה שניתן מהעולם הגדול, כדי שרוחות זרות ורעות לא יחדרו לקרבנו. תפיסה זו התחזקה בקרב חלק ניכר בעם ישראל בעקבות רוח ההשכלה שהחלה לנשב ברחבי אירופה החל מסוף המאה ה-18.

הגישה השנייה רואה בעם ישראל חלק מעולם הסובב אותו ממנו ניתן לקחת את הדברים החיוביים והיפים שבו, יחד עם שמירת ייחודינו. כפי שדרשו חז"ל על הפסוק:

"יפת אלוקים ליפת וישכון באהלי שם": "יפיפיותו של יפת באהלי שם" (בבלי מגילה ט ע"ב).

התורה פותחת בתיאור בריאת הביוספירה בעולם. של בריאת הים והיבשה, כלומר עולם הדומם, ושל בריאת הצומח והחי בשלב מאוחר יותר. לאחר מכן מתוארת בריאת האנושות, על העמים השונים ומקום מושבם. רק בסוף פרשת נח מוזכר לראשונה אדם, בשם אברם בן תרח בן נחור, שהפך להיות ברבות השנים לאברהם אבינו. אברהם היה חלק מהעולם שסביבו ורק בגיל מופלג החל לסלול דרך חדשה שברבות השנים יצר עם נפרד מאובחן בקווי היכר ייחודיים.

אולם כל הזמן אברהם ראה עצמו חלק מסביבתו והתהליך של התנתקות מעמי הסביבה, לא היה קל עבורו. עד שלבסוף לאחר העקידה, שהייתה ככל הנראה קו פרשת מים בתהליך ההיווצרות של עם ישראל, אמר לו הקב"ה: **וְהַתְּבָרַכְוּ בְּזֵרְעְךָ, כָּל גּוֹי הָאָרֶץ, עִקֵּב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלְי (בראשית כ"ב ח).** יצירת עם נפרד מטרתה להיות ברכה לעולם ואין פירושה התנתקות ממנו. אחד עשר הפרקים הראשונים של ספר בראשית אינה רק סדרה של סיפורים היסטוריים. הפרקים הראשונים בספר בראשית "הם מבוא לצמיחתו של אברהם, שלא צץ מתוך ריק; חיוו נבנו על בסיס כל מה שנבנה קודם להם."²

¹ יתכן שבשל טענה זו המובאת ברמב"ן מבלי דעת, קיימת אסכולה שמרכזת באוניברסיטת ביר זית שערביי הארץ אינם אלה שפלושו לארץ בימי יורשי מוחמד, אלא הם חלק מהיבוסים או הכנענים שקדמו לעם ישראל. ולכן יש להם זכות על הארץ. ראו על כך את הכתבה של החוקר פנחס ענברי: <https://jcpa.org.il/article/8487>

² הרב יונתן זקס, **לרפא עולם שבור**, ירושלים. 2010. עמ' 177.

דומה אם כן שהתורה פתחה בבראשית ברא, לומר לנו שעל אף התלאות והעימותים הבלתי פוסקים עם העמים שסביבנו, והעמים שאנחנו חיים בקרבם, אין אנו רשאים לשכוח את ייעודנו המקורי. אנחנו חלק מהעולם הגדול, ויש לנו אחריות גם כלפי האנושות וגם כלפי עולם החי והצומח.

וכדברי המדרש:

"בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר ליה, ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי – בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל - אין מי שיתקן אחריך" (קהלת רבה ז).

כל פרט מאתנו אחראי על עולמנו ועלינו לשמור עליו. לא רק שעלינו להימנע מלהזיק לסביבתנו, מצוים אנו ליזום ולעצור תהליכים הרסניים.

תרבויות מפותחות קרסו הן בגלל שחיתות ופיצול פנימי וגם בשל הרס סביבתי. אחד המחקרים המעניינים שנעשו על סיבות אקולוגיות להתמוטטות ציביליזציות בשל ניצול יתר של משאבי הטבע הוא ספרו של החוקר הגאוגרף היהודי ג'ארד דיימונד, 'התמוטטות'. בספרו הוא מצביע על תרבויות שקרסו בצפון אירופה ובאמריקה ובאוקיינוס השקט, בשל סיבות אקולוגיות. לטענתו חלק מהסיבות המרכזיות להתמוטטות היה, ניצול יתר של משאבי הטבע, כמו בירוא יערות והרס הסביבה הטבעי, אי שמירה על הקרקע כמו אי מניעה של המלחה וסחיפה של הקרקע, דיג וציד ללא אבחנה שערערו את המאזן האקולוגי של הסביבה. מנגד הוא מצביע על חברות שידעו להתנהל נכון ולכן הן שרדו.³

דומה שתיאור הבריאה מכוון ביתר שאת דווקא לדורנו, דור המנצל את משאבי הטבע בכדור הארץ עד למקסימום. הנזקים הנובעים מפעילות האדם, כמו זיהום אויר, מים וקרקע, ובעיית המדבור, הגורמת לרעב ולהגירת אוכלוסין, המשנה את המבנה הדמוגרפי של ארצות רבות באירופה. הכחדה של בעלי חיים, ובעיות נוספות אינן רק בעיה של עם זה או אחר, אלא בעיה כלל עולמית, כולנו נמצאים באותה סירה ומושפעים מכך במידה כזו או אחרת.⁴

כלפי אלה נכתבו תיאורי הבריאה בתחילת הספר, וכדברי המדרש:

"תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל - אין מי שיתקן אחריך" (קהלת רבה ז).

³ ג'ארד דיימונד, 'התמוטטות, כיצד חברות בחרו ליפול או להצליח'. יצא לאור בעברית בתרגומו של עמנואל לוטם בהוצאת מטר בשנת 2008.

⁴ מגפת הקורונה החוצה יבשות ומפילה חללים בכל המדינות, היא דוגמה מוחשית כיצד בעיה שנצרה במקום מרוחק במכוון או בשגגה, משפיעה על העולם כולו.

כך כותב הרב סולובייצ'יק:

"תמיד חשבנו את עצמנו כחלק בלתי נפרד מן האנושות, ותמיד היינו מוכנים לקבל את האתגר האלוקי: "מלאו את הארץ וכבשוה" והאחריות הכרוכה בקיום האנושי. מעולם לא הכרזנו על פילוסופיה של בוז או שנאה לעולם הזה, תמיד אמרנו שהשתלבות בסכמה היוצרת של הדברים היא חובה"⁵

אם כן סיפורי ספר בראשית הם מבוא הכרחי להבנת מקומו של היחיד בעולם ולתפקידו של עמנו באנושות.

⁵ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק. ממעמקים, בתוך: **דברי הגות והערכה**, ירושלים. ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה. תשמ"ג. ע' 130. בתוך הרב יונתן זקס, **לרפא עולם שבור** ירושלים, 2010. עמ' 101-102.

האם ניתן לחשב את שנות העולם על פי ספר בראשית?

האם החשבונות המקובלים בלוח העברי הם מדויקים? כלומר, עד כמה ניתן לבנות לוח כרונולוגי מדויק על פי התורה.

מקובל היום ביהדות לספור את השנים לבריאת העולם, אולם יש לציין עובדה חשובה. הספירה המקובלת לגיל העולם, היא דבר יחסית חדש ביהדות. בימי הבית הראשון ספרו ליציאת מצרים (מלכים א' א'). בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד היו כמה שיטות ספירה, שהידועה שבהם הייתה 'מנין השטרות', או 'המנין למלכות ייוון', שהיה המנין הנהוג בממלכה הסלווקית ששלטה בארץ. ספירה זו החלה בשנה הראשונה לייסוד הממלכה הסלווקית שהיא שנת 312 לפנה"ס. מנין זה היה נהוג בעם ישראל עד המאה ה-13. ביהדות תימן שיטה זו נהגה עד המאה ה-20.

אולם החל ממאה השישית לספירה החלה במקביל, שיטת ספירה ליצירה, כלומר לבריאת העולם.

העדות הקדומה ביותר לכך נמצאה בכתובת הקדשה בבית הכנסת העתיק בסוסיא שבדרום הר חברון וזו לשונה:

זכורין לטובה ולב[רכה כל הקהל הקדוש]

שהחזיקו ועשו [את ה...הזה בשנה]

הש[ני]ה שלשבוע [שנת]

[ב]ארבעת אלפי[ם ו...מאות ו...שנה]

[מ]שנברה העול[ם]

[] לי ב.י.ה של[ום על המקום הזה]

זו אם כן העדות הקדומה לשימוש בספירה לבריאת העולם. אולם הבסיס עליו מסתמכת הספירה המקובלת בימינו היא על פי 'סדר עולם רבה'. שמתכונתו המוכרת לנו סודרה רק בתחילה המאה התשיעית לספירה.

מדובר אם כן בשיטה יחסית חדשה. יש להניח שגדולי התנאים והאמוראים לא השתמשו בשיטת ספירה זו. ברצוני לעמוד ולבדוק האם החשבון הנהוג היום הוא מדויק.

ראשית יש לציין שיש שלוש שיטות ביהדות. מהי נקודת האפס. מאימתי מתחילה הספירה. דעה אחת מחשבת את הספירה מראשית הבריאה, שהיינו מהיום הראשון. שיטה זו מכונה 'מולד תוהו'. שיטה שניה מתחילה את הספירה החל מבריאת האדם והיא מכונה 'מולד אדם'. שיטה שלישית מקבלת את מולד אדם, אך מחשבת את הספירה החל מהשנה השנייה להיווצרות אדם הראשון. מחלוקת זו שבין הראשונים כמו רש"י ורמב"ם, מורכבת למדי ואין זה

המקום להיכנס לפרטיה, אך ברור שאין הסכמה מוחלטת בנושא והדברים רלוונטיים לנושא חישוב שנות השמיטה והיובל.

אולם הבעיה מורכבת בהרבה. הבסיס הראשוני לחשבונות המקובלים הוא שנות החיים של 20 הדורות הראשונים מאדם ועד אברהם. על כל אחד מהדורות המנויים בפרשת בראשית ובפרשת נח, נכתב כמה שנים חי ובאיזה גיל הוא הוליד את הדור הבא. כך שקל לחשב לכאורה את השנים מבריאת העולם ועד להיווצרות עם ישראל.

אולם גם אם אנו מקבלים את הפסוקים ככתבם, ספק אם ניתן להתייחס להם כפשוטם. ישנם כמה נתונים לא ברורים שבלעדיהם לא ניתן לחשב את השנים בין בריאת העולם ועד ליציאת מצרים. הנתון הראשון החסר הוא, (אמנם משני בחשיבותו אך מונע מאתנו לחשב במדויק את שנת יציאת מצרים), בן כמה היה כל אחד מבני 20 הדורות בין אדם לאברהם בזמן הולדת בנו ממשיכו. אמנם התורה נוקטת בשנים אך יש מקום לסברה שהבנים לא נולדו ביום ההולדת של האב כך שסביר להניח שהבן נולד בשנה הנקוטה בתורה אך האב היה בן כך וכך שנים וכמה חדשים או כמה שבועות בזמן הולדת בנו ממשיכו. על פי המסורת, אדם הראשון נברא בראש השנה אם כך כל הדורות היו אמורים להיוולד גם הם באותו יום. מכיוון שמדובר ב 20 דורות יתכן שהצטברו כמה שנים, או נגרעו במקרה שהדור הבא נולד חדשים מעטים לפני יום ההולדת של האב.

נתון שני ומשמעותי יותר הבולט בהעדרו הוא הגדרת השנה. האם כוונת הכתוב לשנת חמה או לשנת לבנה? אין התייחסות ישירה בתורה או בחז"ל לשאלה זו אך נראה שלפחות על פי רש"י מדובר בשנות לבנה. כיצד ניתן ללמוד זאת? המבול החל ב-17 לחודש השני, שנת 600 לימי נח (17/2/600), והארץ יבשה ב- 27 לחודש השני שנת 601 לחיי נח (27/2/601). שואל רש"י בעקבות המדרש בבראשית רבה מדוע המבול ארך שנה ואחד עשר יום? התשובה הניתנת היא: "אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה שמשפט דור המבול שנה תמימה היה." (בראשית ח יד). לאור זאת ניתן לומר ששנות חיי נח היו שנות לבנה שכן אם שנה משמעותה שנת שמש לא היה צורך להשלים עוד 11 יום לשנת חמה.

ככל הנראה גם שנות שאר הדורות היו כך. אם שנים אלה היו שנות לבנה ולא היה בית דין שיכול היה לבצע את ההתאמות הנדרשות על ידי עיבור השנה, הרי שנוצר פער גדול בין החישוב המקובל לגבי גיל העולם המבוסס על שנות חמה לבין השנים המנויות בתורה המתבססות על שנות לבנה. ראוי לציין שהפער בין הספירה המוסלמית המתחילה בשנת 622 לספירה (שנה בה מוחמד היגר ממכה למדינה) והמתבססת על שנת לבנה בלבד לבין הספירה הכללית המבוססת על שנות חמה הוא היום 43 שנים. משמעות הדבר היא שבעוד שעל פי הכרונולוגיה הכללית המבוססת על שנת השמש עברו 1399 שנה מהגירתו של מוחמד למדינה, על פי הספירה המוסלמית המבוססת אך ורק על הקפת הירח את כדור הארץ, שהיא קצרה

יותר, עברו כ-1438 שנים (נכון לשנת 2015). מכיוון שעל פי הכרונולוגיה המסורתית עברו מבריאת העולם עד יציאת מצרים כ-2448 שנה, אם היו שנים אלה שנות לבנה הרי שהפער המצטבר באותם שנים, בין הכרונולוגיה המבוססת על הלבנה לבין החשבון על פי שנות חמה הוא קרוב ל-60 שנה. לאור זאת נראה שהזמן שעבר מבריאת העולם עד לכניסה לארץ, אז נצטוו על עיבורי שנה: "שמור את חודש האביב" היה קצר יותר מכפי שנראה מחשבון פשוטני של חיי הדורות הראשונים שכן מדובר בשנים קצרות יותר מאלה המקובלות בימינו ולכן לא ניתן לחשב את משך הזמן של הדורות הראשונים בין אדם לאברהם.

ראוי לציין שנראה כי מי שניסה להתמודד עם שאלה זו בצורה עקיפה היה בעל מדרש פרקי אליעזר שבו נכתב שכבר הקב"ה עיבר את השנים ונושא העיבור עבר לאדם הראשון וממנו מדור לדור עד משה רבנו (פרקים ז-ח). יחד עם זאת כותב בעל המדרש, שבגלות מצרים "התמעטו העיבורים", אם כך מדובר בתקופה של כ-200 שנה שבה העיבורים לא היו כסדרם ויתכן שנוספו כמה שנות לבנה כפי שגם היום נוספות שנים לספירה המוסלמית ביחס לספירה הכללית. יחד עם זאת נראה כי מדרש זה המתוארך ככל הנראה למאה השמינית לספירה, מכלל אגדה לא יצא.

נראה כי לאחר שמניין השטרות לבית סלוקוס כבר לא הייתה לו משמעות, שכן בית סלוקוס חלף מן העולם לפני שנים רבות היו צריכים לקבוע נקודת התחלה ממנה יש לספור, אך אין מתיימרת לשקף את שנות העולם כפי שהיו.

התקופה שקדמה ליציאת בני ישראל ממצרים היא מעורפלת ואין בידינו עוגן כרונולוגי מוצק, חשיבותו של מנין זה שהוא מזכיר לנו מדי יום, את בריאת העולם יש מאין, אחד מיסודות האמונה.

היכן ארץ החוילה?

"שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב" (ב, יא)

פרשנים וחוקרים רבים ניסו את כוחם בזיהוי ארץ החוילה ובזיהוי הנהר פישון, אחד מנהרות גן עדן. יתכן שאחת הסיבות לעיסוק בשאלת מקומה של ארץ חוילה היא הידיעה שבמקום נמצא זהב, זהב תמיד עורר סקרנות ועניין. רמב"ן נסה גם הוא להתחקות אחר מקומה של חוילה וכך הם דבריו:

"לבאר שאינה חוילה של מצרים שאמר בה: וישכנו מחוילה עד שור (להלן כה יח), כי זו מזרח המזרח והזכיר עוד שם הבדולח לשבח הנהר כי בחול אשר בו ועל שפתו ימצא הזהב ההוא הטוב והבדולח והשוהם כי כן ימצא בנהרות מהם שימצא שם הזהב ומהם אשר ימצא בהם הכסף וכן הבדולח והאבנים הטובות בנהרות ימצאו רובם ועל דעת הראשונים (רש"י ורס"ג ועוד) "פישון" הוא נילוס מצרים יסובב כל ארץ החוילה הזאת ויבא משם על פני כל ארץ מצרים עד נפלו בים הגדול באלכסנדריא של מצרים."

רמב"ן מבדיל בין חוילה המוזכרת בפרקנו לחוילה המוזכרת בתחום נדודי ישמעאל: "כי זו מזרח המזרח". יתכן שהוא מתכוון שחוילה של ישמעאל היא מזרחית, אולי בתחום ערב, שכן שור היא כפי הידוע מערכת הביצורים בגבולה המזרחי של מצרים. עדות לקשר בין מצרים לשור ניתן לראות בספר שמואל א' טו, ז: "ויך שאול את עמלק **מחוילה בואך שור אשר על פני מצרים**". "על פני" מצרים הכוונה ממזרח למצרים. כשהגר ברחה מפני שרה גבירתה מצאה המלאך על עין המים במדבר על העין בדרך **שור** (בראשית טז ז). ומשמעות המשפט מחוילה עד שור היא שמדובר בשני קצוות של אזור ישמעאל, חוילה במזרח ומצרים במערב. אולם חוילה של גן עדן נמצאת מערבה יותר באזור מצרים, שכן לפי הבנתו ופרשנים נוספים פישון, הנהר הסובב את ארץ החוילה הוא הנילוס, נהר מוכר וידוע. וכפי שנראה מדבריו הוא ידע להיכן נשפך הנילוס: "באלכסנדריה של מצרים". דומה שהוא מתכוון לדרום מצרים או לאזור נוביה, שם אכן התגלו מכרות זהב עשירים.

מנשה הראל המנוח, הציע שמילה חוילה שורש מהמילה חול. כלומר מדובר באזור של מדבר חולות. אבני החול הנוביות האופייניות לדרום מצרים כמו גם בצפון חצי האי ערב.

וכך הם דבריו: "מסתבר שהשם חוילה בא מהמלה חול; תכונתו של החול היבש בארצות השחונות לנוע ולהתגלגל ברוח ולעבור ממקום למקום. מכאן שהמושג לחול במחול, להתנועע ולהתנווד ולעבור ממצב למצב..... בהוראה זו נבין את דברי המשורר בתהלים כ"ט, ט-כ: "קול ה' יחיל מדבר, יחיל ה' מדבר קדש, קול ה' יחולל אילות." לפי זה נאמר שחוילה יכול להיות שמו של שטח החוליות הנוודות שנוצרו מהתפוררות אבן החול הנובית הפריכה. הרי אבן החול מתפשטים ממזרח ומערבה להרי אדום ומדין, וכן בדרום מצרים חולות נוביה, ששם נמצאת

ארץ כוש הנזכרת בבראשית.⁶ הראל גם מביא במאמרו רעיון של חוקר בשם Fred v. Winnet. הקושר את חוילה עם מדבר הקרוי 'רובע אל חאלי' הנמצא בדרום חצי האי ערב, בין איחוד האמירויות לתימן. מדבר זה הוא הגדול ביותר בעולם של חולות ומלחות (על אף שהצליל חאלי דומה לחול, משמעותו היא 'הרובע הריק').

חוילה היה גם שמו של אחד מבניו של כוש, בנו של חם: "וּבְנֵי כוּשׁ--סֶבֶא וְחוּיִלָּה, וְסִבְתָּה וְרַעְמָה וְסִבְתָּקָא; וּבְנֵי רַעְמָה, שָׁבָא וְדָדָן" (י, ז). מכיוון שדרום מצרים-סודן, היה קרוי בעבר כוש ואם אכן חוילה בנו של כוש קרוי כך על שם מקומו: "חוילה אשר שם הזהב", יש לחפש את חוילה באזור אפריקה.

אולם לאור הצעתו של הראל יתכן שמונח 'חוילה' הוא מונח גאוגרפי המציין אזור של מדבר חולי ולא שם מקום מוגדר. והדברים עולים בקנה אחד עם דברי רמב"ן שאכן היו כמה מקומות המכונים חוילה. הייתה חוילה של ישמעאל והייתה חוילה אחרת אשר שם הזהב בצפון מזרח אפריקה מדרום למצרים.

דומה שהפרשן הראשון שזיהה את פישון כנהר הנילוס היה רבי סעדיה גאון המפרש, ואת חוילה: "זוילה". (כנראה עיר נמל בשם זיילה בג'בוטי בקרן אפריקה מדרום לבאב אל מנדב), אבן עזרא תוקף את הגאון וכותב: ואין ראייה על פישון שהוא היאור, רק שתרגם החוילה כפי צרכו, כי אין לו קבלה...אולי בחלום ראם..."

אולם כנראה שרבי סעדיה גאון לא חלם על כך, אלא הסתמך על דעה רווחת בתקופתו. שכן קדם לו אחד מהנוסעים היהודים בשם אלדד הדני בן המאה התשיעית לספירה, המספר על שבטים יהודים שעזבו את ארץ ישראל עוד בימי הבית הראשון והתיישבו ארץ החוילה.

"והללו ארבעה שבטים שהם דן ונפתלי גד ואשר חונים בחוילה הקדומה אשר שם הזהב והם מקומות טובים וקיימים במלכות פרויים ממשלת הורינוס, ובטחים בקונם תחלה והאל בעזרם. והשבטים האלה שמו ידיהם בעורף אויביהם, ובכל שנה ושנה עושים מלחמה עם שבע מלכויות ושבע ארצות. ושמות הארצות האלה תוסינ"א וקמת"ו וקוב"א ותריאוג"י ותקול"א וכרמ"א וקאלו"ם והם מעבר לנהרי כוש. (סיפורו של אלדד הדני, י.ד. אייזנשטיין).

זו הייתה גם דעתו של הנוסע בנימין מטודלה בן המאה ה-12 לספירה שכתב: "ומאסואן מהלך יב יום עד חלואן. ובה כמו ש' יהודים. ומשם הולכים בשיירות מהלך נ' יום דרך המדבר הגדול הנקרא אל צחרא למדינת זוילה היא חבילה."

⁶ מנשה הראל. "וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים...", (בראשית כ"ת, יח). בית מקרא נא. בית מקרא (נא) תמוז-אלול תשל"ב. ע' 501-502.

אם כן החיפוש אחר חוילה הטריד את מנחת הפרשנים, והשאלה אם חוילה של ישמעאל היא חוילה של גן עדן עדיין במקומה עומדת.

מפה של הצעות שונות לזיהוי ארץ חוילה

מקור: ויקיפדיה באנגלית: Zeila

בהמשך פירושו מתמודד רמב"ן עם השאלה הידועה, כיצד ניתן לחבר את ארבעת הנהרות היוצאים מגן עדן שהרי ידוע שהפרת והחידקל הזורמים באסיה מצפון לדרום, ואילו הפישון שהוא לפי רבי סעדיה גאון ורש"י נהר הנילוס הנמצא באפריקה וזורם מדרום לצפון: "ורבי אברהם מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס בעבור שימצאהו יוצא מהר הלבונה (מקומו של

הר הלבונה אינו ידוע, יתכן שזהו מקום באתיופיה או בסודן) ולכן יגדל בימי הקיץ וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה ואחר כן יכנסו בתחתיות ארץ מהלך ימים ויבקעו ויהיו נובעים תחת אחד ההרים במקום רחוק. " (ג, כב).

רמב"ן אם כן מציע פירוש מקורי והוא שמקור המים של ארבעת הנהרות היוצאים מגן עדן: הפרת והחידקל וגם של פישון וגיחון⁷ הוא אחד, אלא שמי הפישון (הנילוס), זרמו בבטן האדמה ובקעו החוצה באפריקה ומשם שינו כוונם לעבר הים התיכון. אמנם דבריו אינם עולים בקנה אחד עם הידיעות הגאוגרפיות של ימינו אבל אין ספק שזהו רעיון מקורי.

⁷ המסורת האתיופית מזהה את גיחון עם הנילוס הכחול שמוצאו בימת טנה באתיופיה, ומהוה יחד עם הנילוס הלבן שמוצאו בימת ויקטוריה שבאוגנדה את מקורות מימי הנילוס המאוחד המוכר.

על שתי מהפכות חקלאיות במקרא ובמחקר

שני אבות טיפוס של ענפי הכלכלה היו בעולם הקדום: עבודת אדמה ומרעה. הרועה ספק בשר, חלב, צמר ועורות. והיה זקוק לשטחים נרחבים למרעה. הוא נדד בהתאם למקומות בהם יש מרעה לצאן. עבודה קשה ומעט מסוכנת: "בבוקר אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" (בראשית ל מ) אמר יעקב ללבן. "גם את הארי ואת הדב הכה עבדך" (שמואל א' יז לו), אמר דוד הרועה מבית לחם לשאול.

עובד האדמה לעומתו ספק את הדגן ממנו אופים את הלחם, ירקות ופירות. החקלאי זקוק לכלי עבודה, לשם חריש, וקציר ועיבוד, הרועה זקוק לכלים על מנת לגזוז את הצמר, לעבד את העורות וכלי קיבול לתוצרת החלב. החקלאי כבול לאדמתו והרועה לצאנו.

לשם ייצור כלי העבודה נוצר תחום עבודה נוסף והוא התעשייה המייצרת כלי קיבול לאכסון המוצרים, מגלים לקציר, מחרשות, כלים לשם גזיזת הצאן ולצורך הפשטת עורות הבהמות. על רקע לא ברור, חלה התנגשות בין שני האחים. רועה הצאן נהרג ועובד האדמה נאלץ לגלות ולנדוד. נודד אינו יכול להיות עובד אדמה הקשור לאדמה.

יתכן שהיה כאן מאבק על שטחים. רועה הצאן רצה להשתמש בשטח לרעיית צאן ואילו החקלאי רצה לעבד את אדמתו. בסופו של דבר רועה הצאן נדחק למדבריות ועובד האדמה ניצל את השטח המשובח לעיבוד האדמה. עם רצח הבל לכאורה שני הענפים מפסיקים להתקיים. קין החקלאי נאלץ לנדוד והוא בונה את העיר. מקום של בעלי מלאכה, סוחרים, ואנשי מנהל וצבא, ורועה הצאן נהרג ללא ממשיכים.

מקין יצא יבל שגם הוא היה רועה צאן. יובל איש אמנות ומוסיקה, ותובל קין איש תעשייה, תעשיית מתכת. מבין השלושה המייצגים היבטים שונים של האנושות, נפקד מקומו של עובד האדמה.

רק כמה דורות אחר כך נולד נח, צאצא של שת, עליו נאמר: "זה ינחמנו מעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'". על פי חז"ל נח המציא את המחרשה.

"מהו ממעשינו ומעצבון ידינו קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין היו קוצרין אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודרדרים כיון שנולד נח חזר העולם לישובו. קצרו מה שזרעו זורעין חטין וקוצרין חטים, שעורים וקוצרין שעורים, ולא עוד אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם לכך כתיב ומעצבון ידינו. נולד נח התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה" (מדרש תנחומה, בראשית יא).

ואכן נח מכונה 'איש האדמה': "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" כמו קין עליו נאמר "עובד אדמה".⁸

צאצא של קין עובד האדמה, הפך להיות רועה צאן וצאצא של שת שבא במקום הבל הרועה ["כי שת לי אלוקים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין" (בראשית ד כה)], היה עובד אדמה. כך לאחר מהלך מסובך ומורכב נוצרו שלושה טיפוסים: החקלאי, רועה הצאן, והעירוני שעסק בתעשייה ובמסחר.

מן התורה עולה שהיה ניסיון ראשון של עיבוד אדמה שנכשל בשל רצח הבל וחזרה לעיבוד האדמה לאחר שנים בימיו של נח. נח אכן היה זה שנטע כרם. נטיעת כרם מלמדת על חקלאות מטעים הדורשת מיומנות גבוהה יותר מגידולים חד שנתיים. שכן את הפירות רואים רק לאחר כמה שנים, בניגוד לגידולים כמו חיטה ושעורה שתבואתם מופיעה לאחר כמה חדשים.

עדויות ארכאולוגיות

תמונה דומה לתיאור המקראי נמצאה בשנים האחרונות ליד הכנרת. שם התגלה ניסיון קדום ראשון של עיבוד חקלאי אולם הוא כנראה לא נמשך לאורך זמן. העדות לכך מתבססת על הנחה שניתן לדעת על גידול חקלאי לפי שלושה ממצאים.

האחד: הוא המצאות של חיטה ושעורה מטיפוס מבויית, השונה באופן ברור מטיפוס הבר. השני, הימצאותם של "עשבים רעים ראשוניים" – צמחים שמוכרים כיום כעשבים רעים בשדות חקלאיים. והשלישי הם להבי מגל מצור, ששימשו לחיתוך ולקציר דגנים שנמצאו בין כלי הצור באתר סמוך לכנרת. ב"זכות" השפל במפלס מי הכנרת בשל הבצורת שהייתה בארץ בשנת 1989, נחשף אתר פרהיסטורי על גדות הכנרת, סמוך לתל בית ירח מדרום לטבריה. במקום זה היה בעבר מוצא הירדן מהכנרת. בחפירות נמצאו בקתות מגורים, קבר, ואוסף רב של שרידי בעלי-חיים וצמחים ששימשו למאכל, כמו גם עדות לשימוש וייצור כלי צור.⁹ באתר זה התגלו כל שלושת המרכיבים המאפיינים גידול תבואה מתוכנן. גם חיטה ושעורה מבוייתות, גם עשבים רעים שהם תופעת לוואי של גידול תבואה תרבותית וגם להבי מגל מצור ששימשו לקציר, וכן אבן שחיקה, שהיא מעין ריחיים קדומות.

התיארוך של האתר קדם שנים רבות לפני התקופה המקובלת למהפכה החקלאית הידועה לנו בעולם. המחקר מצא כאן את הדוגמה הקדומה ביותר בעולם לגידול תבואות.¹⁰

⁸ יתכן שהתורה רומזת על ההבדל בין נח לקין. נח היה איש אדמה, האדמה הייתה חלק ממנו בעוד שקין היה עובד אדמה. הוא עבד את האדמה אבל לא הרגיש תחושת שייכות לאדמה היא לא הייתה חלק ממנו.

⁹ ממצא זה מלמד שבתקופה זו מפלס הכנרת היה נמוך משמעותית מהמפלס הממוצע בימינו.

¹⁰

משמעות הממצא הוא שהיה בשלב מסוים גידול של תבואות, אלא שמסיבה לא ידועה הוא פסק. לאחר שנים רבות חזרו ופתחו גידול תבואה שנמשך ברצף עד לימינו. זו מקבילה למה משתקף מפרשת בראשית על התחלת עיבוד האדמה על ידי קין, ניסיון שלא החזיק מעמד זמן רב, ולאחר כמה דורות חזר שוב.

ראוי לציין שהמחקר הארכאולוגי-בוטני עוסק אמנם בתקופות פרה היסטוריות קדומות ביותר ואין הוא תואם את הכרונולוגיה המקראית, אך קווי הדמיון בין שני מקורות בלתי תלויים אלה, אומרים דרשני.

יתכן שהדבר מלמדנו שההסטוריה אינה מתפתחת בקו רציף, אלא לעיתים קיימות נסיגות התפתחות. לעיתים החברה לא בשלה ליישם גם המצאות משמעותיות והיא זונחת אותם, ורק לאחר זמן רב היא חוזרת אליהם כאשר בשלים התנאים והחברה חשה צורך בכך.

פרשת נח

האם הקשת היא יצירה חדשה?

על מחלוקת מדעית בין הפרשנים

מתי נוצרה לראשונה הקשת בענן? אבן עזרה מפרש: הנה נתתי **עֵתָה** ואין פירושו כאשר אמר הגאון כי **בתחילה הייתה**. אבן עזרא טוען שהקשת היא בריאה חדשה ולא כדברי רבי סעדיה גאון שטען שלא מדובר ביצירה חדשה. משמעות דבריו של אבן עזרא היא, שחוקי הטבע השתנו בעקבות המבול ולכן שמשה כאות לברית בין הקב"ה לאנושות. רמב"ן לעומתו מקבל את דברי הגאון ואומר:

"...ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת. וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן כי אמר את קשתי "נתתי" בענן ולא אמר "אני נותן" בענן כאשר אמר זאת אות הברית אשר "אני נותן" ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה ולכן נפרש הכתוב הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם שכל זמן שארונה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם..." (ט יב).

הפעם רמב"ן נכנס לנושא מדעי של תופעת הקשת בשמים לאחר גשם, על הסיבה להיווצרות הקשת, והוא נסמך על דברי אנשי המדע היוונים, שהקשת נוצרת בקרני השמש הפוגעות באויר הלח, כלומר באדי המים או בטיפות המים שבאויר. בכך הוא עונה על שאלה האם חוקי הבריאה השתנו בעקבות המבול? האם לפני המבול לא הייתה קשת? תשובתו היא שתופעת הקשת היא תופעה שהייתה קיימת מזמן הבריאה שכן כתוב את קשתי נתתי בענן. לא כתוב את קשתי אני **נותן** בענן, אלא **נתתי** בעבר, כלומר כבר הייתה קיימת לפני המבול. אם כך מה המיוחד בקשת שהיא הפכה סימן לברית בין הקב"ה לאנושות? לרמב"ן גם תשובה במישור הדרש והסוד על פי המדרש, אך התשובה הראשונה שלו היא פשט המתקבל על הדעת.

"אם תבקש מה טעם בקשת להיות אות הנה הוא כטעם עד הגל הזה ועדה המצבה (להלן לא נב) וכן כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (להלן כא ל) כי כל הדבר הנראה שיושם לפני שנים להזכירם ענין נדור ביניהם יקרא אות וכל הסכמה ברית".

רמב"ן טוען שבאמת אין בקשת אין דבר ייחודי, אך אם קיים סימן מוסכם בין שני הצדדים למשמעות הסימן, הוא מזכיר לנו את הברית, כמו גל האבנים שהניחו יעקב ולבן. עד כאן דברי רמב"ן.

יחד עם זאת על דרך הדרש, אני מרשה לעצמי להציע רעיון על משמעותה של הקשת.

בניגוד לעולם שלפני המבול, שהיה עולם של ערכים מוחלטים, עולם צמחוני, "עץ הדעת טוב ורע" העולם שנוצר לאחריו הוא עולם של מערכת ערכים יחסית, שאין בו טוב ורע מוחלט. היין ששתה נח הוא הביטוי הטוב ביותר לכך. יין הוא המשקה החשוב ביותר בטקסים הדתיים של כל יהודי. יין מלווה את האדם החל מברית המילה, קידוש, קרבנות, ליל סדר ועוד; "יין ישמח לבב אנוש". נזיר המתנזר מן היין מביא קרבן על כך. אולם העובר על המידה מגיע למצבו של נח: "ויתגל בתוך אהל", בניגוד לעולם שלפני המבול, בעולם שלאחר נח, מותר לאכול בשר אבל בתנאים מגבילים, כמו למשל אבר מן החי אצל בני נח, והבדלה בין חיות טמאות וטהורות, הלכות שחיטה, ובשר וחלב בעם ישראל.

יתכן שהקשת ששם הקב"ה בשמים כאות ברית היא סמל לעולם זה. קרני השמש הנראים לעינינו הם בגוון אחיד אבל למעשה הם מורכבים מצבעים שונים. קרני האור כשהן פוגעות בטיפות המים הן מתפרקות לצבעים ולגוונים שונים (ארכי גל שונים). הקשת באה להזכירנו שהעולם אינו מונוליטי, הוא מורכב יותר ויש מקום לדרכים ולדעות שונות שהם יחדיו מרכיבים את האור בעולם.¹¹

¹¹ ראו גם את פירושו של הרש"ר הירש המפרש את המשמעות הקשת בכון דומה. (בראשית פרק ט, טו).

על גלובליזציה ועל לאומיות

"ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים".

"מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ אֲנִי הַגּוֹיִם, בְּאַרְצֹתֵם, אִישׁ לְלִשְׁוֹ לְמִשְׁפַּחְתֵּם בְּגוֹיָהֶם."

"יצב גבולות עמים" (דברים לב ח).

המתח בין "שפה אחת" שמשמעותה עולם ללא גבולות וללא מחיצות, תרבותיות ודתיות לבין איש ללשונו למשפחותם בגויהם ו"יצב גבולות עמים" שהוא הרצון לשמר את הייחודיות של כל קבוצה אתנית, הוא ככל הנראה מתח מובנה הקיים באנושות מאז ומתמיד.

דומה שהתורה לא רואה בעין יפה את הרצון להתכנס יחד וליצור תרבות אחידה ובכך למחוק את הייחודיות של כל עם ועם. דבר זה גם נוגד את צווי הקב"ה: "פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבַשְׁתֶּם" (א כח). הניסיון לבנות עיר ומגדל שראשו בשמים אכן כשל. התורה לא מסבירה מה הייתה הבעיה. אך נראה שבעצם ייצור חברה אחידה, משמעותה כפיה בצורה כזו או אחרת של הקבוצה הדומיננטית, השלטת, הרואה בתרבותה ובדתה תרבות עליונה על השאר. כך גם כתב הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו העמק דבר: "וכאשר אין דעות בני אדם שוים חששו שלא יצאו בני אדם מדעה זו יהיו במחשבה אחרת כל כן היו משגיחים שלא יצא איש מיישוב שלהם]... [ד"ה על פני כל הארץ, יא, ו]. על פי הנצי"ב בוני מגדל בבל כפו מונוליתיות מחשבתית על סביבתם עד כדי הוצאה להורג של מי שסטה מהקו הרעיוני ששלט בכיפה.¹² דוגמה הסטורית רחוקה היא סדרת כיבושי העולם על ידי אלכסנדר מוקדון שניסה להשליט את התרבות היוונית על העולם שנכבש תחת ידו אמנם תוך כדי אימוץ חלקים מהתרבות של הנכבשים תחת ידו. אולם היה ברור שהתרבות היוונית היא הדומיננטית. רוב העולם קיבל את התרבות היוונית, פרט לקומץ קטן שהתנגד לכך בכוח, הלוא הם החשמונאים. זה היה המאבק הראשון בין שתי המגמות. עם הזמן גם צאצאי החשמונאים אמצו רבים מהמאפיינים של התרבות ההלניסטית. את המגמה של אחדות תרבותית המשיכו הרומאים שיצרו את מה שנקרא 'פקס רומנה' (שלום רומא) והיא החדירה את תרבותה מאנגליה במערב ועד לנהר פרת במזרח וכן בצפון אפריקה. גם הנצרות והאסלם שהתפשטו בעולם לאחר נפילת האימפריה הרומית, ניסו בדרכים שונות לנצר או לאסלם את כל העולם וראו בכך משימה קדושה.

¹² אביגיל ראק העלתה את האפשרות שהרקע לפירוש זה הוא נסיון כפיית השלטונות הרוסים על הכנסת לימודי חול ולימוד רוסית בישיבת וולוז'ין, דרישה שגרמה לסגירתה של הישיבה. על כך ראו את ספרה. **פרשני המקרא**, ירושלים 2021 עמ' 366.

הסבר נוסף לחטאם של בוני מגדל בבל ראו ראו בספרי **פרשת דרכים** ירושלים תשע"ד עמ' 14-29.

אולם מנגד, התורה הקפידה ליצור הפרדה בין עם ישראל לעמים בסביבה ולא שאפה לגייר את העולם הגדול: "כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד" (מיכה ד, ה). נראה בכל התקופות הללו תמיד הייתה קבוצה קטנה שסירבה לקבל את כללי המשחק של העולם הגדול והוא עם ישראל.

בשלב מסוים בראשית העת החדשה, בהשפעת התנ"ך, עמי אירופה שראו בעם ישראל הקדום דגם לעם בעל שפה וטריטוריה, ראו עצמם כעמים נבחרים וכך נוצרו האומות המוכרות היום. כל אחת מהם פיתחה תרבות ושפה משלה בטריטוריה מוגדרת, אך על רקע זה היו מלחמות עקובות מדם בין המדינות השונות. המאבקים הלאומיים הגיעו לשיאם במחצית הראשונה של המאה העשרים עם פרוץ שתי מלחמות עולם. מלחמת העולם השנייה פרצה על רקע תורת גזע הגרמנית שראתה עצמה עליונה על שאר הגזעים. אולם מלחמה זו לא הייתה פורצת ללא תמיכתה של ברית המועצות הקומוניסטית שהאידיאולוגיה הרשמית שלה הייתה דווקא ביטול החלוקה ללאומים וליצור חברה אחת עולמית שהשליטים בה יהיו הפועלים (הפרולטריון).

שתי האידיאולוגיות ההפוכות, אך טוטליטריות, חברו יחד להחריב את אירופה, עד שהיטלר שינה כוון והתקיף את ברית המועצות. כתגובת נגד למלחמה זו שהחריבה את אירופה, נוצר ארגון האומות המאוחדות שמטרתו ליצור ארגון גג לכל עמי העולם ולמנוע שוב שפיכות דמים על רקע לאומי וגזעי. תוצאה נוספת היא יצירת האיחוד האירופאי שמטרתו בהתחלה הייתה כלכלית ולאט לאט הפכה את אירופה למדינת על. 'אמנת שנגן' פתחה את הגבולות בין המדינות האיחוד האירופאי. למעשה בבריסל יושבת ממשלת על אירופאית של מעין מדינת ענק הכוללת 27 מדינות. כמובן שמי שקובע את הטון באיחוד הם המדינות החזקות והעשירות ולא כולם מאושרים מכך.

כתגובת נגד, נעשה משאל עם באנגליה והאנגלים שהיו חלק מהאיחוד החליטו להיפרד ממנו ולצאת לדרך עצמאית חדשה. הם לא אהבו את החוקים שכפתה עליהם ממשלת העל בבריסל בעיקר בנושא ההגירה של פליטים ממדינות המזרח התיכון ומאפריקה. גם בשאר מדינות אירופה קמו מפלגות שמתנגדות לכך שבבריסל, מקום מושבה של הנהלת האיחוד האירופאי, קובעים כיצד יש להתנהל.

המהלך של יצירת חברה מערבית אחת הכוללת את כל אירופה החולקת יחד ערכים משותפים, ביטול מכסים בין המדינות, כלכלה גלובלית שבה לחברות הענק יש כוח רב יותר לעיתים מן המדינות עצמן, מתעצם מצד אחד, אך מצד שני קיימים רבים הרואים בגלובליזציה סכנה גם לפרנסתם וגם לאורח חיים המסורתי של רבים, וקיימות היום תנועות נגד הקוראים להפרדה בין האומות.

אחד הביטויים הידועים לרצון לאיחוד העולם ושלווה עולמי, הוא שירו הידוע של ג'ון לנון

Imagen -דמיון

ובו נכתב באחד מבתי השיר

imagine there's no countries

It isn't hard to do

Nothing to kill or die for

And no religion, too...

"דמיון שאין מדינות זה לא קשה לעשות

שום דבר למות למענו

וגם לא דתות..."

שיר זה עורר סערה רבתי בשל המסר שלו. מסר של ביטול מדינות הלאום והדתות השונות. בעוד שבמערב תנועת הגלובליזציה נעשית שלא מתוך כפיה פיזית ברוטלית אלא מתוך הסכמה מסוימת, ומתוך הנחה שהאיחוד הוא לטובת כולם. במזרח אירופה נעשה ניסיון של יצירת גוף פוליטי ענק שנקרא ברית המועצות, אלא שהוא נעשה על ידי כפיה ולא מתוך רצון של העמים. גוף זה שהחזיק כמה עשרות שנים קרס בשנת 1990 והעמים המשועבדים השתחררו מעול רוסיה הקומוניסטית. בסין קיימת גם היום כפיה ברוטלית המשעבדת למעלה ממיליארד אנשים לאידאולוגיה של המפלגה הקומוניסטית הסינית. כל סטיה מהקו הרשמי של המפלגה השלטת, מביאה לעונשים חמורים ביותר מצד השלטונות.

גם בעולם המוסלמי קיים מאבק בין מדינות לאום מוסלמיות ותיקות כמו מצרים ותורכיה לבין תנועת ה'אחים המוסלמים' שחזונה לאחד את כל המוסלמים ליחידה פוליטית אחת שחוקתה תהיה ה'שריעה'- החוק המוסלמי. שוב, שפה אחת שבמרכזה מגדל בבל המודרני לעומת "יצב גבולות עמים". המטוטלת נעה לעיתים לכוון אחד ולעיתים לכוון הנגדי וכך כנראה זה ימשך בעתיד.

פרשת לך לך

שמות המקומות בהם התרחשה "מלחמת העולם הראשונה"

" וְאֶת-הַחֲרִי בְהֶרְרָם שְׁעִיר, עַד אֵיל פָּאָרְן אֲשֶׁר עַל-הַמְדָּבָר. וַיֵּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל עֵין מִשְׁפַּט הַיָּד, וַיִּכְּלוּ אֶת כָּל שְׂדֵה הָעַמְלָקִי וְגַם אֶת הָאֲמָרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצָן תְּמָר" (יד ז).

פסוקים אלה מתארים את הזירה הגאוגרפית בה התרחשה המלחמה בין מלכי הצפון למלכי כיכר הירדן. אתרים אלה אינם שמות ישובים אלא שמות של אזורים גאוגרפים מדרום מזרח לארץ הנושבת ומשום כך קשה לזהותם. ננסה להבין באלו מקומות מדובר ונעמוד גם דרך כך על מחלוקת גאוגרפית בין רש"י לרמב"ן.

האתר הראשון הוא 'הררם שעיר'. שעיר מוכרת לנו ממקורות נוספים והכוונה לאזור מיוער, או בלשון רש"י: יער דק ועב (שופטים ג כו). במקרה שלנו מדובר כנראה בחלק מהרי אדום, אולי אזורים מיוערים הנראים מרחוק כמו שערות (כמו שמורת המסרק ליד היישוב בית מאיר. עצי האורן הירושלמי נראים מרחוק כמו שערות). השאלה היא מהו הררם? מה משמעות הרי"ש הכפולה. תופעת כפילות הרי"ש מופיע במקום נוסף בתורה: "הררי קדם" (דברים לג טו), ויתכן מדובר בעניין לשוני בלבד. אולם יתכן שמדובר בהר הנמצא בדרום אדום המוכר בימינו כ'הר רם' ההר השני בגבהו בהרי אדום (1754 מ' מעפה"). סמוך לו מתחת לו 'ואדי רם' אחד מאתרי התיירות החשובים בירדן. באזור נמצאו כתובות וממצאים ארכאולוגיים רבים המעידים על פעילות אנושית עוד בתקופות הפרהיסטוריות. אם כך יש לפרש את צרוף המילים "הררם שעיר" הר רם בשעיר. רמב"ן לא דן בשאלת זיהוי 'הררם שעיר', הוא התרכז בשאלה מהו "עין משפט היא קדש". בראשית דבריו הוא מביא את דברי רש"י האומר: "על שם העתיד שעתידים משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין". רש"י הבין שמדובר בקדש אליה הגיעו בשנת הארבעים ליציאת מצרים, מקום מי מריבה, שם נגזר על משה ואהרן שלא להיכנס לארץ ישראל בשל הכאת הסלע. רמב"ן לעומתו טוען: "ולא הבינותי זה, כי קדש הוא קדש ברנע כי הוא באיל פארן אשר על המדבר וממנו נשתלחו המרגלים בשנה השנייה, שנאמר אל מדבר פארן קדשה... אבל קדש ששם משפט הצדיקים (הכוונה למשה ואהרן) הוא במדבר צין שבאו שם בשנת הארבעים... יאמר כי במישור ההוא מעין המשפט ועומק הדין, כי היה מישור נאה מעותד למלכים שם ישבו לשפוט את כל הגוים בארצות ההם."

רמב"ן מפריד בין קדש ממנו נשלחו המרגלים בשנה השנייה הנמצא במדבר פארן לבין קדש אליו הגיעו בני ישראל בשנה הארבעים הנמצא במדבר צין. שיטתו של רש"י היא שהמקומות המוזכרים בפרק זה נכתבו על שם העתיד, או שהשם מרמז לאירוע עתידי. כך לגבי עין משפט, כך לגבי שדה העמלקי: "עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד" וכך גם על הפסוק: "וירדפם עד חובה" (טו) "אין מקום ששמו חובה, אלא דן קורא חובה על שם ע"ז שעתידה להיות שם"

רמב"ן לעומתו מפרש את הפסוקים על פי הפשט. על פי פרושו: עין משפט הוא מקום בו נהגו לשפוט בעת ההיא. על עמלק הוא אומר: "והנכון בעיני בשדה העמלקי כי היה בימים הקדמונים אדם נכבד מבני החורי יושב הארץ ומושל על המקום ההוא ושמו עמלק, ואלפיז בכור עשו קרא שם בנו על שם האיש ההוא. ואולי ממשפחת תמנע אמו היה ומשל גם במקום ההוא והיה שם אלוף עליהם"

בעניין חובה אומר רמב"ן בניגוד לרש"י הדורש את המילה חובה כרמז לעתיד והכוונה לדן: "ידוע כי מרחק רב מן אלוני ממרא אשר בחברון בארץ יהודה לדמשק אשר הוא חוצה לארץ. אם כן רדף אחריהם ימים רבים עד הוציאו אותם מן הארץ כי הם אל בבל ארצם היו חוזרים או שהיה נס גדול כאשר דרשו רבותינו "בארח רגליו לא יבא" (ישעיהו מא ג). רמב"ן לא מנסה לזהות את חובה אבל מקובל עליו שחובה הוא מקום באזור דמשק. נוסף ונאמר שתיאור הכתוב המציין שחובה היא משמאל לדמשק משמעותה שחובה נמצאת מצפון לדמשק. כלומר אי שם בצפון סוריה. המילה 'שמאל' במקרא כמו בערבית בימינו היא צפון (בתקופת המקרא הייתה קיימת ממלכה קטנה בדרום תורכיה בשם שמאל). נראה אם כן שרמב"ן משתדל להיצמד לפשט הכתוב בעוד רש"י דורש את השמות הרומזים על העתיד. האתר האחרון המוזכר בפסוק הוא: חצון תמר. היכן נמצא חצון תמר? חצון תמר מזוהה עם עין גדי. זאת על פי הפסוק בדברי הימים שם נמצא זיהוי מפורש: "וְהָנָם בְּחֶצְוֹן תִּקְרָהּ עֵין גְּדִי." (דברי הימים ב כ, ב). בעוד שהקשר בין עין גדי לתמר הוא ברור למדי שכן כנראה בנאת המדבר עין גדי גדלו עצי תמר, אך מה הפירוש של המילה חצון? והנה מעניין שלא רחוק מעין גדי נמצא ואדי הקרוי 'ואדי חצה' הקרוי היום נחל חצון (בעקבות השם הערבי ואדי חצאצה), כנראה בשל שברי האבנים, החצצים הפזורים לאורכו. אי אפשר שלא להתפעל מכך שהשם השתמר אחרי כל כך הרבה דורות במקום שהיה שומם לאורך ההיסטוריה.

פרשת וירא

להיכן שלח אברהם את הגר?

סיפור גירושה של הגר מעורר אי נחת מרובה. כיצד שלח אברהם את אמתו ואת בנה – בנו, למדבר? האם לא הייתה דרך מכובדת יותר? התורה גם מעידה שאברהם לא רצה לגרש את הגר: "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו" (כא, יא), והדבר נעשה רק בעקבות ציווי ה'. תיאור הפרידה של אברהם מהגר הוא תיאור ייחודי המבטא קירבה: "ויקח לחם וחמת מים שם על שכמה" (יד). אברהם עצמו שם על שכמה של הגר את הלחם והמים. פעולה המבטאת קרבה יתירה ועם זאת הגר תועה במדבר ללא מים. מנגד גם התנהגותה של הגר מעוררת תמיהה, ילדה שוכב גוסס והיא מתרחקת ממנו ובוכה. דבר זה מנוגד לרגש האימהי הטבעי. אמא אחרת הייתה מחבקת את בנה, מנגבת את הזיעה מעל פניו ומנסה להקל על סבלו. ואילו היא משליכה את בנה "תחת אחד השיחים". מה זה אומר על תפקודה כאם? אין לנו תשובה ברורה לשאלות אלה. אולם ראוי לציין כמה דברים:

א. מדבר באר-שבע אינו מדבר צחיח כל כך. באזור זה היו יישובים בכל התקופות. ממוצע הגשמים באזור זה הוא כ-200 מ"מ בשנה, כמות גשמים המאפשרת קיום. באר שבע נמצאת בקצה הארץ הנושבת. במרחב של באר שבע היו כמה יישובי קבע גדולים והמקום לא היה שומם.

ב. באר המים הייתה קיימת בסמוך להגר אלא שהיא לא ראתה אותה: וַיִּפְקֹחַ אֱלֹהִים אֶת-עַיְנֶיהָ וַתֵּרָא בְּאֵר מַיִם (בראשית כא ט). את באר המים כרו בני אדם לצרכי שתיה והשקיה. משמעות הדבר, הבאר נכרתה על מנת לספק את צרכי העוברים והשבים או לצרכי בני המקום.

ג. בפרשיה הבאה מסופר על באר מים שאברהם חפר ופלטתים גזלו אותה ממנו. סמיכות הפרשיות אינה מקרית, במיוחד שפרשה זו פותחת במילים: "ויהי בעת ההיא" (כב), כלומר יש קשר בין האירועים. הגר תעתה במדבר באר שבע ולבסוף מצאה באר, ואילו הבאר שחפר אברהם נקראה באר שבע. כל האזור נקרא על שם הבאר. כלומר יש קשר פנימי בין הפרשות. שש פעמים מופיעה בפרשת הברית עם אבימלך המילה שבע (שבע כבשות ובאר שבע) ואילו הפעם השביעית למעשה, הראשונה מופיעה המילה שבע-באר שבע' בסיפור גרוש הגר וישמעאל.

סביר להניח שאברהם שישב ככל הנראה בגרר, שלח את הגר אל הבאר החדשה שחפר היא באר שבע. אברהם שלח את הגר וישמעאל למקום שבו יהיו להם מים זמינים. באר מים במדבר הוא דבר גדול ומשמעותי והשולט על באר הוא בעל נכס חשוב ביותר. יתכן שהמטרה הייתה שהיא תנהל את פעילות הבאר ובכך תמצא את מחייתה. אכן מבאר זו התפתחה נקודת יישוב, היא באר שבע שהפכה להיות עירו של אברהם, שכן כך נאמר לאחר פרשת העקדה: "וישב

אברהם **בבאר שבע** (כב יט). גם יצחק גר שם: וַיְהִי בַיּוֹם הַהוּא וַיָּבֹאוּ עֲבָדֵי יִצְחָק וַיִּגְדּוּ לוֹ עַל אֲדוֹת הַבְּאֵר אֲשֶׁר חָפְרוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִצְאָנוּ מַיִם. וַיִּקְרָא אֹתָהּ שְׁבַעָה, עַל-כֵּן שֵׁם-הָעִיר **בְּאֵר שְׁבַע** עַד הַיּוֹם הַזֶּה", (בראשית כו לג). גם על יעקב נאמר: "ויצא יעקב **מבאר שבע** וילך חרנה" (בראשית כח י). באר שבע אם כן גם היא עיר האבות. הגר הגיעה בסמוך לבאר אך באר המים נסתרה ממנה. אברהם רצה שהיא תישאר בקרבתו אך היא בחרה להרחיק ולהגיע אל מדבר פארן המרוחק עשרות רבות של קילומטרים דרומה למדבר באר שבע.

חיי שרה

"ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר" (כג, טז)

מהו כסף עובר לסוחר ומהו כסף שאינו עובר לסוחר?

מקובל במחקר שעד סוף ימי הבית הראשון לא היו בעולם מטבעות. המצאת המטבעות החלה בממלכה בשם לידיה (בתחום תורכיה של ימינו) סביב שנת 600 לפנה"ס. עד אז המסחר נעשה על ידי שקילה של מתכות במאזניים. עד העת החדשה ערכו של מטבע היה לפי משקלו ולפי סוג המתכת. המתכות שהיו נפוצות לשימוש היו בעיקר נחושת למטבעות הפשוטים והמטבעות היקרים היו כסף וזהב. את המטבעות היו שוקלים במאזניים כדי לבדוק אם הן עומדות בתקן. שכן היו הסוחרים שלא הקפידו על המשקולות והיו גם כאלה שגזזו מטבעות. הם שייפו מטבעות ואת השבבים שהצטברו מכמה מטבעות הם התיכו ויצרו מטבעות נוספים.¹³ על מנת לפקח על כך היה ממונה שהיה קרוי אגרונומוס שתפקידו היה לפקח על המשקלים. לשם כך נבחרו אנשים ישרים ונקיי כפיים. אחד המפורסמים שבהם היה אגריפס הראשון נכדו של הורדוס, שהיה אגרונומוס בטבריה לפני שנתמנה למלך. גם אחד מראשוני האמוראים, האמורא 'רב', המכונה גם 'אבא אריכא' בר פלוגתא של שמואל, מונה על ידי ראש הגולה לאגרונומוס.

אולם כאמור בתקופות המקרא לא היו מטבעות, ודרך התשלום הייתה על ידי פיסות כסף או זהב שנשקלו במאזניים. אם כך מה פירוש המונח 'עובר לסוחר' רלב"ג מפרש: והנה נתרצה אברהם במה שאמר עפרון, ונתן לו ארבע מאות שקל כסף שלמי המשקל,

והיו מכסף נקי. כלומר גם המשקל שלם וגם הכסף היה כסף נקי. אבן עזרא מפרש גם הוא: עובר לסוחר - שלא יקח כי אם כסף נבחר.

משתמע מדברי רלב"ג שהיו שסחרו גם בכסף שאינו נקי. מהו אם כן כסף שאינו עובר לסוחר? במחקר שנעשה על בצעי כסף שהתגלו בחפירות ארכאולוגיות נבדקו מכלולים של חתיכות כסף (בצעי כסף) מתקופת ההתנחלות וראשית הבית הראשון, והתברר שהם למעשה כסף מזויף. בצעי הכסף כללו מתכות זולות יותר כמו נחושת וארסן וכמות קטנה של כסף נקי. שילוב של הארסן ומעט הכסף נתן למתכת את צבע הכסף המבוקש. לעומת זאת במכלולי כסף מתקופות קדומות יותר בדרך כלל בצעי הכסף היו מכסף כמעט טהור. החוקרים לומדים מכך על משבר

¹³ בתשובות המהר"ם מרוטנבורג הוא מבקר קשות את 'גוזזי המעות' שהמיטו חורבן על קהילות יהודיות

כלכלי שחל בתקופת ההתנחלות ומתכת הכסף שהגיעה ממקורות שמחוץ לארץ ישראל, כמו ספרד, לא הגיעה לארץ וכך נוצרה תעשיית זיופי כסף.¹⁴

החוקרים גם מפנים את הקוראים למקור ביחזקאל המתאר את תעשיית זיופי הכסף שהייתה בתקופתו כדימוי לחטאי בני ישראל:

וְהִי דָבָר ה' אֵלַי לֵאמֹר יַח. בֶּן-אָדָם הִי-לִי בֵּית-יִשְׂרָאֵל לְסוּג (לְסִיג): כָּל־מִנְחָתוֹ וְכָדִיל וְכָרְזֶל וְעוֹפְרֵת בְּתוֹךְ כּוֹר סִגִּים כֶּסֶף הָיוּ. {ס} יֵט לָכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה', יַעַן הָיִיתָ כָּלְכֶם לְסִיגִים, לָכֵן הִנְנִי קֹבֵץ אֶתְכֶם אֶל-תּוֹךְ יְרוּשָׁלַם. כ. קִבְצַת כֶּסֶף וְנִחְשָׁת וְכָרְזֶל וְעוֹפְרֵת וְכָדִיל אֶל תּוֹךְ כּוֹר לְפַחַת עָלָיו אֲשֶׁר לְהִנְתִּיךְ, כֵּן אֶקְבֹּץ בְּאֶפְרַיִם וּבְחֻמַּתִּי וְהִנְחִיתִי וְהִתְכַּתִּי אֶתְכֶם. כֹּא. וְכִנְסִיתִי אֶתְכֶם וְנִפְחַתִּי עָלֵיכֶם בְּאֵשׁ עֲבָרְתִּי, וְנִתְכַּתֶּם בְּתוֹכָהּ. כֶּב. כֹּה־תוֹךְ כֶּסֶף בְּתוֹךְ כּוֹר כֵּן תִּתְכּוּ בְּתוֹכָהּ; וַיִּדְעַתֶּם כִּי-אֲנִי ה' שֹׁפֵטֶם עָלֵיכֶם (יחזקאל כב).

למקור זה ניתן להוסיף את הפסוק מישעיהו שחי כמאה שנים לפני יחזקאל:

כֶּסֶף הָיָה לְסִיגִים סְבָאָה מֵהוּל בְּמִים. (ישעיהו א כב).

אם כך ניתן לפרש את המונח 'עובר לסוחר' כפי שאכן פירש רלב"ג, כסף טהור במשקל מדויק. לעומת זאת 'הכסף המלוכלך' שלא היה עובר לסוחר.

14 <https://www.hayadan.org.il/%D7%9B%D7%A1%D7%A3-%D7%9E%D7%9C%D7%95%D7%9C%D7%9A-%D7%9E%D7%9C%D7%A4%D7%A0%D7%99-3000-%D7%A9%D7%A0%D7%99%D7%9D>

המספר עשר כמספר המסמל חשיבות

"ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו" (כד י')

כשאברהם שלח את עבדו למצוא אישה לבנו יצחק הוא שלח אתו עשרה גמלים (בראשית כד, י). יוסף שלח לאביו ממצרים עשרה חמורים ועשר אתונות (בראשית מד, כג). בחטא המרגלים היו עשרה מרגלים שהניאו את עם ישראל מלהיכנס לארץ. דוד שלח עשרה נערים לנבל הכרמלי על מנת לבקש את שכרו על ההגנה שדוד הגן על רועי נבל (שמואל א' כה, ה), מדוע דוד לא הסתפק בשניים שלושה שליחים? יתכן שדוד ציפה שנבל ישלח כמות גדולה של מזון ולצורך זה נדרשו עשרה אנשים על מנת לשאת את המשלוח. אולם דומה שהייתה לכך משמעות נוספת. גם ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה שבא אל המצפה על מנת להתנקש בחיי גדליה בן אחיקם בא עם עשרה אנשים (מלכים ב' כה, כה).

נראה אם כן שעשרה אנשים או עשרה בעלי חיים מציינים את העובדה שהשולח הוא אדם בעל מעמד ואין הוא אדם פשוט. היה זה אם כן קוד תרבותי. עשרה בני אדם או עשרה בעלי חיים הצביעו על חשיבות ועושר. אולי זו המשמעות של הפסוק: "ויבוא אחרי יוסף עשרה לשבור בתוך הבאים" (בראשית מב ג). מדוע התורה הדגישה שהם עשרה. הרי ברור שכאשר יוסף במצרים ובנימין נשאר עם אביו שנותרו עשרה אחים. יתכן שהתורה באה לומר שהם באו למצרים כגוף אחד וגוף חשוב. הם כנראה עוררו תשומת לב וכך גם יוסף שם לב לכך שאחיו נמצאים במצרים. לא מן הנמנע שזה המקור הראשוני למניין בתפילה ולכל דבר של מצוה.

תולדות

רחובות לאורך הדורות

ויעתק משם ויחפר באר אחרת ולא רבו עליה, ויקרא שמה רחבות.
ויאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ. (בראשית כו כב).

המשמעות של השם רחובות בבחינת: "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך..." (ישעיהו נד ב), הביא רבים וטובים לקרוא את מקום מושבם בשם זה, גם מחוץ לארץ ישראל. כך מוצאים אנו מקום בשם 'רחובות עיר' באזור אשור ליד נינוה (בראשית יא), ו'רחבות הנהר' בארץ אדום (בראשית לו לז). גם מקומות בשם רחוב היו קיימים כמו תל רחוב שבעמק בית שאן וממלכה ארמית בשם ארם לבית רחוב (שמואל ב יו).

בדברינו לפרשה זו נציג שלשה מקומות בארץ שנשאו או נושאים שם זה.

רחובות בנגב

הראשון הוא האתר המכונה בערבית חר' רחיבה ונקרא בעברית 'רחובות בנגב' שהוא אולי המקום המקורי בו כרה יצחק את הבאר. אתר זה נמצא בצפון-מערב הנגב, מעל אפיקו של נחל שונרה (ואדי רחיבה) שהוא יובל של נחל בשור. הוא אחד היישובים הגדולים שהוקמו בתקופה הנבטית ופרחו בתקופה הביזנטית. במקום התבצעו חפירות ארכאולוגיות שחשפו עיר גדולה ומפותחת. יתכן שמיקומה על הדרך לסיני דרך חלוצה וניצנה הקנתה למקום משנה חשיבות. אין כל ודאות שמדובר בבאר שכרו עבדיו של יצחק אך השם הערבי של המקום: ח'רבת רחיבה המזכיר בצלילו את השם רחבות, באר מים הפעילה עד היום שעמקה כ 63 מ' וכן המיקום הגאוגרפי המתאים לסיפורי יצחק שישב בגרר, הופכים אפשרות זו לסבירה. מכיוון שמדובר בבאר ולא ליישוב אין לצפות שנמצא שם שרידים מתקופת האבות. אמנם היישוב נמצא בסמוך לאזור חולות חלוצה, אזור שלא נתן לעיבוד חקלאי, אך מסביב ליישוב נמצאי שטחי לס נרחבים המאפשרים גידולים חקלאיים. אכן באזורים סביב האתר נמצאות טרסות חקלאיות רבות. האתר נמצא בשטח אש של צה"ל ולכן הכניסה אליו מוגבלת.

העיר רחובות

המקום השני הוא העיר רחובות שנוסדה בשנת תר"ן על ידי אגודה שנוסדה בורשא בשם 'מנוחה ונחלה'. על אדמות חורבה שנקראה 'חורבת דוראן' שבדרום מישור החוף, שנרכשה על ידי יהושע חנקין נבנתה מושבה שהפכה להיות עיר בשם רחובות. יתכן שהשם דוראן משמר את שמו של כרם דורון המוזכר בגמרא:

עשה ברבי אבהו ורבי יוסי בן חנינא ורבי שמעון בן לקיש עברו על כרם דורון. הוציא להם האריס אפרסק אחד. אכלו הם וחמוריהם והותירו... לאחר ימים עברו שם. הוציא להם שניים שלושה בתוך ידו, אמרו לו: מן האילן הזה אנו רוצים. אמר להם: ממנו הוא. וקראו עליו: ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה" (ירושלמי, פאה, ז, ד).

בחפירות ארכאולוגיות שנעשו בתחום העיר במקום המכונה 'בית דודניקוב', נמצאה גת גדולה מתקופת התלמוד המחזקת את זיהוי המקום עם כרם דורון.

הוגה שמה של רחובות היה הביל"ואי ישראל בלקינד. מקור שמה של העיר הוא בפסוקנו: "כי הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ", על אף שהיה ברור שאין זו מקומה של הבאר ההיסטורית. אחד ממייסדי העיר היה יעקב ברוידא, שבנה מאוחר יותר שכונה בירושלים הקרויה היום על שמו 'בתי ברוידא'.

ייחודה של מושבה זו ביחס לשאר המושבות היה שהיא הייתה המושבה עצמאית, שהתקיימה על ידי בעלי הון, ללא צורך בתמיכתו של הברון רוטשילד. הרעיון היה הקמת מושבה אשר תתבסס על גידולים חקלאיים, שיאפשרו למושבה לעמוד על רגליה. ענף הגידול המרכזי של רחובות היה גפנים ליין, אותם שווקו ליקב של הברון שהיה בראשון לציון. מסתבר שאכן בני רחובות המשיכו את אנשי כרם דורון מתקופת התלמוד. המושבה רחובות נחשבה כמושבה בא צומח דור חדש המתנער מדימוי היהודי הגלותי, כך למשל בביקורו של הרצל במושבה הוא התפעל מיכולתם הגופנית של צעירי רחובות שהפליאו ברכיבתם על סוסים.

בראשית המאה העשרים החלו לנטוע ברחובות פרדסים של עצי הדר ורחובות הפכה להיות מזוהה עם פירות ההדר. אדמת החמרה שהתאימה לגידולים אלה, והיכולת לכרות בארות ולהגיע למי התהום בעומק לא רב הפכו את ענף הפרדסנות לענף מרכזי במושבה, וכשעצבו את סמל המושבה שהפכה לעיר הוחלט לצייר במרכזו תפוז ומיקרוסקופ. תפוז - בשל הפרדסים הרבים שהקיפו את העיר, ומיקרוסקופ המסמל את מכון ויצמן שהוקם על ידי הנשיא הראשון של מדינת ישראל. חיים ויצמן ראה במכון ויצמן מרכז מדעי שיהווה המשך למוסד הרוחני של עם ישראל, הלוא היא הסנהדרין שישבה ביבנה. ממכון ויצמן שבצפון רחובות נסלל כביש ישר ליבנה העתיקה. דרך זו (בחלקה הצפון מזרחי) מכונה 'דרך יבנה'. בשטח מכון ויצמן קבורים הנשיא הראשון של מדינת ישראל, חיים ויצמן ואשתו ורה.

בעוד שמכון ויצמן קיים ומתפתח והוא אחד ממוסדות המחקר החשובים בעולם בתחום מדעי הטבע, הרי שמהפרדסים שעטרו את רחובות כמעט שלא נותר דבר, דברי השיר: "נלבישך שלמת בטון ומלט" של נתן אלתרמן, התקיימו גם ברחובות: שכונות ומרכזי מסחר תפסו את מקום הפרדסים. רק מוזיאון הפרדסנות שבעיר מספר את תולדותיו של ענף זה שעבר בימינו ממישור החוף לחבל אשכול שבנגב המערבי, לאזור שבו הייתה רחובות המקורית.

שכונת רחובות בירושלים

כשנה לאחר ייסודה של המושבה רחובות נוסדה בצפון מערבה של ירושלים שכונה חדשה ששמה 'רחובות'. גם מייסדיה נסמכו על הפסוק בפרשתנו. השכונה נוסדה על ידי עולי בוכרה ונחשבה

לשכונה מודרנית במושגי הימים ההם. השכונה נבנתה על פי דגם של עיר אירופאית ורחובותיה נבנו בצורת שתי וערב, ואפילו דאגו לשטחים ירוקים בתוך השכונה. דבר שלא היה מקובל באותה עת. בתיה היו גדולים וחצרותיה רחבות כיאה למקום הנקרא רחובות.

אולם במהלך השנים חלק גדול מיושביה המקוריים נטש את השכונה ובמקומה הגיעה אוכלוסייה חלשה יותר מבחינה סוציו אקונומית והשכונה הפכה לשכונת עוני צפופה ושמה המקורי נשתכח והיום היא נקראת 'שכונת הבוכרים'. המסייר ברחובותיה עדיין יכול עדיין לראות את הבתים ששרדו מתקופת הפאר של השכונה. התקופה שהיא נקראה 'רחובות'. אם כך מילות הפסוק: "כי הרחיב לנו ופרינו בארץ" עוררו השראה בקרב המתיישבים החדשים בארץ, מאירופה ומאסיה, שראו עצמם כחוליה בשרשרת הדורות, ו"מעשה אבות סימן לבנים".

ויצא

"ויקח יעקב אבן וישימה מצבה"....

מהי המצבה שה' שנה ומדוע?

מהי משמעות המילה מצבה? שורשה של המילה הוא מהשורש 'נצב' שפירושו עומד. כלומר אבן עומדת (ניצבת) בצורה חופשית שאינה חלק ממכלול של בנייה. זוהי מצבה.

מצבת אבן היא דבר יציב, לא מתכלה, המשמשת כנקודת ציון בולטת, ובעבר היו לה שני תפקידים. ציון מקום קדוש וציון נקודת גבול.

ארבע מצבות הניח יעקב.

הראשונה היא האבן שהייתה תחת מראשותיו בבית אל, והוא קבע אותה כנקודת ציון למקום בו הייתה לו התגלות אלוקית: "וישכם יעקב בבקר, ויקח את האבן אשר-שם מראשתיו, וישם אתה מצבה, ויצק שמן על ראשה"(בראשית כח יח).

השנייה מוזכרת בסוף פרשתנו כנקודת גבול בינו לבין לבן: ויקח יעקב, אבן; וירימה מצבה... (לא מה).

השלישית הונחה לאחר שיעקב חזר לכנען, לאחר שהיה למעלה מ 20 שנה בחרן ובשכם, "ויצב יעקב מצבה במקום אשר-דבר אתו מצבת אבן; ויסך עליה נסך, ויצק עליה שמן" (לה יד).

הרביעית כמצבת קבורה על קבר רחל אשתו: "ויצב יעקב מצבה על-קברתה הוא מצבת קברת-רחל עד-היום." (לה כ).

סבו של יעקב, אברהם, בנה מזבחות אבל לא הקים מצבות, יצחק גם הוא בנה מזבח אבל לא הקים מצבות, יעקב גם בנה מצבות וגם הקים מזבחות. אם כן נוהג הקמת מצבות היה ייחודי ליעקב, אולי בגלל שהוא נאלץ לנדוד ורצה לקבע לו נקודות ציון בארץ על ידי המצבות שהקים.

בתקופת האבות מצבות הקשורות לאתרי פולחן היו מקובלות ונפוצות. בתל גזר נמצאה שורה של מצבות מאבנים גדולות ולידן אבן מלבני (ראו על כך עוד ב'פרשת דרכים' על פרשת משפטים), בעיר התחתית של חצור הגלילית התגלה מקדש מהתקופה הכנענית ובו שורה של עשר אבנים עומדות ופסל של אדם יושב. על האבן האמצעית נמצאה חקיקה של זוג ידיים הפרושות כלפי מעלה ומעליהן חקיקה של חצי סהר.

גם בעיר העליונה של חצור התגלה עוד שדה של עשרות אבנים עומדות וסביב האבנים עצמות רבות של בעלי חיים. סמוך להן התגלה גם אגן אבן עגול. מקדש מצבות נוסף התגלה גם בתל מגידו בשכבה המתוארכת גם היא לתקופת הברונזה התיכונה, המזוהה עם תקופת האבות.

עם הזמן הנוהג של שימוש באבנים עומדות בצורה חופשית כאתר פולחן הלך ונפסק. והתורה גם אסרה לקיים נוהג זה: **לֹא־תִקְיָם לָךְ מִצֵּבָה אֲשֶׁר שָׁנָא ה' אֱלֹהֶיךָ:** (דברים טז כב). חז"ל שאלו את השאלה המתבקשת אם ה' שנה את הקמת המצבות, מדוע יעקב כן הקים מצבות?

ומתרץ רש"י על פי הספרי: "ואף על פי שהייתה אהובה לו בימי האבות עכשיו שנאה, מאחר שעשאוה חוק לעבודה זרה". על פי רש"י כל מצבה שהיא גם לשם ה' נאסרה. לעומתו אבן עזרא כותב על אתר: "לעבודה זרה... מצבה שלא לעבודה זרה איננה אסורה. והעד הנאמן בפרשה וישלח יעקב". אבן עזרא גם מוכיח את טענתו שהרי גם משה הניח שתים עשרה מצבה (שמות כד, ד) ולא רק יעקב. ספורנו לעומתו טען שהאיסור על מצבה חל רק אחרי חטא העגל, ומשה הניח את שתים עשרה המצבות לפני החטא.

נראה אם כן שלדעת חלק מהמפרשים איסורי עבודה זרה מתכתבים עם מנהגיהן של עובדי האלילים באותו דור. ועם שינויים שחלו אצל עובדי האלילים גם איסורי עבודת אלילים בתורה משתנים. הנצי"ב מוולוז'ין שואל מדוע אם כן המצבות נאסרו ואילו המזבחות לא נאסרו? הרי גם המזבחות שמשו לעבודה זרה? תשובתו היא, שהמזבח הוא אמצעי לעבודה זרה ואילו המצבה נחשבה לאלוהות עצמה ולכן היא נאסרה בעוד שהמזבח הותר.

ברצוני להציע פירוש חדש שאינו במפרשים ויתכן שאין הוא פשוט. מלכי העולם הקדום הנציחו עצמם על ידי כתיבת מעלליהם ומעשי גבורתם על אבנים גדולות, המכונות אסטלות. כך למשל ידועות המצבות של שלמנר השלישי מלך אשור שהניח מצבה במקום הקרוי כורח בצפון סוריה והידועה בשמה 'המונולית מכורח' ומצבה נוספת עשויה מאבן שחורה שהוא הניח, המכונה המונולית השחור. ידועה מצבת מישע מלך מואב ועוד רבים אחרים שהניחו מצבות. גם מלכי מצרים נהגו כך. גם בתנ"ך מוצאים אנו שאבשלום שהקים מצבה בעמק המלך. "אבשלום לקח ויצב לו בחיו את מצבת אשר בעמק המלך כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי **וקרא למצבת על שמו** ויקרא לה יד אבשלום עד היום הזה". (שמואל ב' יח, יח).

יתכן אם כן לפרש כך את הפסוק: "לא תקים לך מצבה..". המילה **לך** נראית מיותרת. מה באה התוספת לך לומר? יתכן שהפירוש הוא: מצבה שהיא לך, שהיא עבורך. מצבה שאתה עושה עבור עצמך, כמו שנהגו מלכי העולם הקדום, אותה שנהגה ה' אלוקיך, אבל לשם השם כנראה שהיא ראויה. מעין זה מפרש רש"י על הפסוק: "לך לך מארצך וממולדתך" (בראשית יב א): "להנאתך ולטובתך". גם בימינו יש לאבן משמעות דתית, שכן בית המקדש נבנה סביב אבן השתיה, ובעקבותיה גם אתרים קדושים לנצרות ולאסלם. במרכז כנסיית הקבר שבירושלים,

נמצאת אבן הגולגולתא, ואל אבן הכעבה שבמכה, נוהרים מיליוני מאמינים מוסלמים מדי שנה. אך בעוד שבנצרות ובאסלם נוהגים המאמינים לסובב את האבן, הרי שלאבן השתיה בקודש הקדשים לא הייתה אפשרות להתקרב, פרט לכהן הגדול, אחת לשנה, ביום הכיפורים.

וישלה

קבר דינה

בפירושו של רמב"ן על דברי הפסוק: "מהר ומתן" (לד יב), הוא עוסק בפסוק זה בגורלה של דינה ומביא את דברי בראשית רבה:

"והקרוב דברי האומר נטלה שמעון וקברה בארץ כנען, והוא כמו שאמרנו, כי הייתה עמו בביתו כאלמנה וירדה עמהם למצרים ושם מתה ונקברה בארץ. וקבורתה ידועה עד היום בקבלה והיא בעיר ארבאל עם קבר ניתאי הארבלי."

נראה אם כן שבזמנו של רמב"ן הייתה מסורת שדינה קבורה בארבאל יישוב הנמצא ברמת ארבאל ממערב לכנרת.

המקור הקדום ביותר, המוכר לנו, העוסק בקבר דינה הוא ספרו של נוסע בשם רבי יעקב בן נתנאל שהגיע לארץ באמצע המאה ה-12 לספירה. הוא מציין שקבר דינה צמוד לקברי שמעון ולוי בקרבת מקום לקבר רבי זירא וקבר שת. רבי אשתורי הפרחי מצטט בספרו כפתור ופרח את דברי רמב"ן שקבורת דינה היא בארבאל (פרק י' ע' רמו), לעומת זאת הרב שעוואל מביא מקור אחר על קברה של דינה מתוך ספרו של איזנשטיין: אוצר המסעות, סג. בספר מצוטט רבי שמואל בן שמשון שהגיע לארץ 57 שנים לפני עליית רמב"ן שכתב:

"משם הלכנו לכפר חנניה ומצאנו שם קבר, ובדרך רחוקה כמו שתי פרסאות קברים של שבטים וקבר דינה אחותם ביניהם ועליו אילן של הדס ואין אדם רשאי ליקח ממנו אפילו עלה אחד, ואומרים כי קרוב לשם הציון של שת. וראינוהו משם באנו לארבאל וראינו קברו של נתאי הארבלי"

לדעת הרב שעוואל מקור זה מלמד שדינה אינה קבורה בארבאל, בניגוד לדברי רמב"ן, שכן רבי שמואל בן שמשון כתב שמקבר דינה הוא הלך לארבאל, כלומר דינה אינה קבורה בארבאל, אם כי בסמיכות מקום. אולם האנגלי לורנס אוליפנט שחי בארץ ישראל בשנות שמונים של המאה ה-19 כתב, ששמע מיהודי שהיה אחראי על הבוסתן בחיטין הסמוכה, שקבר חצוב ובו תאי קבורה ולידו גת-ענבים מצפון לחורבה המזוהה עם היישוב ארבאל הוא קבר דינה ואחיה (חיפה, 1976, עמ' 102-104). צבי אילן כתב שבמדרון הסלעי, כ-400 מטר מהחורבה לצד צפון, נמצא קבר תאים ולידו גת, תכניתו צוירה בידי אנשי הסקר הבריטי לחקירת ארץ-ישראל. פתחו מפואר בגילוף נשר וכתובות שאולי הותירו עולי רגל (צבי אילן, 'קברי צדיקים בארץ ישראל', תשנ"ז ירושלים). נראה שהמקור שמביא הרב שעוואל אינו סותר בהכרח את דברי רמב"ן, שכן

המרחק בין הקבר המיוחס לדינה הוא כ 400 מטר בין מערת הקבורה ליישוב ארבל ואין מדובר בקבר הנמצא ממש ליד היישוב.¹⁵

¹⁵ עוד על כך ראו בכתבה: <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/193/319.html>

האם יש זהות בין אלון בכות ואלון תבור?

"ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות" (לה, ה).

מה באה לומר הידיעה על מות דבורה מינקת רבקה, שאת שמה לא הכרנו קודם? רשב"ם רודף הפשט מסביר בפירושו, שבמסגרת תיאור מסלול מסעו של יעקב משכם לחברון והתחנות בדרך, אוזכר גם אירוע מות דבורה, ואין משמעות מיוחדת לציון המקום. רמב"ן לעומתו מפרש שבעצם אזכור מות דבורה המינקת טמון רמז למות אמא רבקה, שכן בשום מקום לא טרח הכתוב לציון את דבר מותה. על פירושו יש להעיר, שרק מותה של שרה ומות רחל, צוין בתורה במפורש, אולם מות לאה ובלהה וזלפה לא צוין בתורה. דומני שניתן לומר שסיפור הקבורה תחת האלון הקרוי אלון בכות הוא מבוא לסיפור שהתרחש שנים רבות אחר כך והוא סיפור משיחת שאול למלך. סיפור מותה של דבורה מתחת לאלון בכות שימש השראה לאות השני שנתן שמואל לשאול. "בבחינת מעשה אבות סימן לבנים". לאחר משיחת שאול למלך על ידי שמואל, הוא מסר לו שלושה אותות כדי לאמת את משיחתו למלך. האות הראשון היה ששואל יקבל את הבשורה על מציאת האתונות ליד "מצבת קבורת רחל, בגבול בנימין" (שמואל א' י, ב). אין ספק שבאות זה שאול אמור לדעת מאין הוא בא, הוא צריך להתחבר אל שורשיו מצד אמו. באות השני נאמר לו שהוא אמור לפגוש שלושה אנשים במקום הקרוי 'אלון תבור' העולים אל "האלוקים בית-אל". (שם, ג), אלוקים בית אל הוא השם שנתן יעקב למקום בו התגלה אליו ה' לאחר מות דבורה: "ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם, **אלוקים בית אל**" (לה, טו).

מהו אלון תבור?

חלק מן המפרשים מסבירים שאלון הוא שם עץ,¹⁶ אך יש מפרשים כמו התרגום הארמי ובעקבותיו רש"י שהוא מילה נרדפת למישור, מקום מישורי הקרוי תבור. האם יש קשר בין אלון תבור לאלון בכות? אלון בכות נמצאת מתחת לבית אל וגם האנשים אותם פגש שאול שנמצאו באלון תבור עולים בית אל. הן 'אלון תבור' והן אלון בכות נמצאים במקום סמוך ונמוך מבית אל. דומה אם כן שיש לזהות את אלון תבור עם אלון בכות. אם נתחקה אחרי המשמעות של המילה 'תבור' יתברר שהמשמעות של 'בכות' 'ותבור' היא משמעות קרובה. פירוש המילה 'תבור' הוא שבור.¹⁷ כך למשל מסופר במסכת תענית על יום טו באב שבו הפסיקו לכרות עצים

¹⁶ אין קשר בין אלון תבור שבפסוקנו לעץ המכונה בימינו אלון תבור קרוי על שם הר תבור שבגליל התחתון, הגדל רק באזורים נמוכים בארץ ישראל.
¹⁷ גם הר תבור שבגליל נוצר כתוצאה משבר גאולוגי ייחודי, המכונה הורסט.

לעצי המערכה. יום זה נקרא: "יום תבר מגל" (לא ע"א), דהיינו יום שבירת המגל. אם כך, תבור משמעותו שבר. שבר היא אחת המילים הנרדפות לסוג של בכי. דוגמה לכך ניתן לראות בספר צפניה: "והיה ביום ההוא נאם ה' קל **צעקה** משער הדגים **ויללה** מן המשנה **ושבר** גדול מהגבעות" (א י). שבר מקביל ליללה ולצעקה. נראה אם כן שאלון תבור פירושו אלון השבר-הבכי. ואלון בכות גם הוא משמעותו אלון הבכי ואם כן מדובר על אותו מקום הנמצא מתחת לבית אל.

אם כך האות השני שניתן לשאול מרמז לאירוע שקדם להולדת בנימין ולמות רחל, מהו הרעיון הטמון בכך? במקום שנקרא על ידי יעקב '**אלוקים בית אל**' (לה, טו), התגלה אליו הקב"ה, הוא משנה את שמו מיעקב לישראל, ומבטיח: "ומלכים מחלציך יצאו" (לה, יא). שמואל אם כן רומז לשאול שהנה הנבואה שנתנה ליעקב מתגשמת עכשיו מול עיניו. הקב"ה הבטיח במקום הנקרא 'אלוקים בית אל', שמיעקב יצאו מלכים, ומיד לאחר מכן מסופר על הולדת בנימין. מכאן ניתן להבין שהמלך יבא משבט בנימין. אכן, חז"ל דרשו את הפסוק: "ומלכים מחלציך יצאו" שמדובר בשאול ובבנו איש בשת שמלך אחריו (בראשית רבה פב ד, עמ' 981-982). אם כן לידיעה הסתמית לכאורה על מות דבורה מינקת רבקה יש המשך באחד האירועים המשמעותיים בתולדות ישראל, משיחת המלך הראשון בתולדות ישראל.

פרשת וישב

האם תמנה נמצאת למעלה או למטה?

"וַיִּרְבוּ הַיָּמִים, וַתָּמֶת, בַּת-שׁוּעַ אִשֶּׁת-יְהוּדָה; וַיִּנָּחֶם יְהוָה, וַיַּעַל עַל-גִּזְזֵי צֶאֱנוּ הוּא וַחֲבִירָה רַעְהוּ הַעֲדֵלְמִי—תִּמְנָתָה " (לח, יב). היכן נמצאת תמנה?

היישוב תמנה מוזכר כמה פעמים בתנ"ך, כיישוב בנחלת שבט יהודה וכמקום מושבה של אשתו הראשונה של שמשון:

"וַיֵּרֶד שְׁמֶשׁוֹן תִּמְנָתָה וַיֵּרָא אִשָּׁה בְּתִמְנָתָה מִבְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים... וַיַּעַל וַיִּגְדֵּל לְאֲבִיו וּלְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר אִשָּׁה רְאִיתִי בְּתִמְנָתָה מִבְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים וְעַתָּה קָחוּ אוֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה.... וַיֵּרֶד שְׁמֶשׁוֹן וְאֲבִיו וְאִמּוֹ תִּמְנָתָה וַיָּבֹאוּ עַד כְּרָמֵי תִמְנָתָה וְהָיָה כְּפִיר אֲרִיזוֹת שֹׁאֵג לְקִרְאָתוֹ" (שופטים יד, א-ה).

חז"ל העלו שאלה, מדוע על יהודה נאמר שיהודה עלה לתמנה: ויעל על גוזזי צאנו...תמנתה, ואילו על שמשון נאמר וירד שמשון תמנתה. יש מחז"ל שתרצו זאת על בסיס גאוגרפי, ויש שתרצו זאת על בסיס רעיוני.

בגמרא בירושלמי נאמר:

"כתוב אחד אומר וירד שמשון תמנתה. וכתוב אחר אומר (בראשית לח) הנה חמיך עולה תמנתה. רב אמר תמנתה שתי תימניות היו אחת של יהודה ואחת של שמשון. רבי סימון אמר תמנתה אחת היא, ולמה כתב בה עלייה וירידה. אלא של יהודה על ידי שהיתה לשם שמים. לפיכך כתיב בה עלייה. ושל שמשון על ידי שלא היתה לשם שמים כתיב בה ירידה." (ירושלמי סוטה פרק א, הלכה ח).

על פי הגמרא, דעת רב היא שמדובר בשני יישובים הנושאים את אותו שם, ואילו רבי סימון דרש זאת על בסיס רעיוני. אצל יהודה שפעל לשם שמיים השתמש הכתוב בפועל עליה ואילו כלפי שמשון שלא פעל לשם שמיים השתמש הכתוב המילה ירידה ובכך רמז על אי הנחת ממעשהו של שמשון. הגמרא בבבלי מביאה את שתי הדעות אך מוסיפה עוד את דעתו של רב פפא: "רב פפא אמר: חדא תמנה הואי, דאתי מהאי גיסא ירידה ודאתי מהאי גיסא עליה" (דף י ע"א). רב פפא מציע דעה שלישית, שמדובר באותה תמנה והשאלה מהיכן מגיעים לתמנה. ממקום מסוים צריך לרדת לתמנה ומכיוון שונה זו עליה. גם המדרש מתייחס לסוגיית העליה והירידה לתמנה, וגם הוא מביא שתי דעות:

"וַיִּרְבוּ הַיָּמִים וַתָּמֶת בַּת שׁוּעַ אִשֶּׁת יְהוּדָה וַיִּרְבוּ הַיָּמִים שְׁנַיִם עֶשֶׂר חֲדָשׁ עַל גִּזְזֵי צֶאֱנוּ בְּכָל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר גִּזְזֵי עוֹשֶׂה רוֹשֶׁם וְכֵן מְצִינּוֹ בְּנָבֵל וּלְבָן וְאֲבִשְׁלוֹם וַיִּגְדֵּל לְתִמְרָה לְאִמּוֹ"

וג' רב אמר שתי תמניות הם אחת של יהודה ואחת של שמשון. ולמה הוא מזכיר בה עלייה וירידה, אלא עלייה ליהודה שהוא מעמיד מלכים, וירידה לשמשון שהוא נושא גויה. ר' סימון אמר תמנתה אחת היא, ולמה הזכיר בה עלייה וירידה, א"ר אייבו בן אגרי כהדא בת מעון דסלקין לה מן טבריה ונחתין לה מן כפר שובתי: (בראשית רבה פה, ו).

גם כאן פירוש אחד הוא רעיוני והשני הוא גאוגרפי, בדומה לירושלמי אם כי בגרסה שונה. נראה כי דעתו של רב פפא בבבלי ודעת רבי סימון במדרש בבראשית רבה, הם פשוט הכתוב, שתלוי מהיכן באים. מכון אחד זו ירידה, ומכיוון אחר זו עליה. לכך יתכן להוסיף הסבר המבוסס על דברים שכתבתי בספרי פרשת דרכים על פרשת ויגש.¹⁸ שם הצעתי שבמקרים רבים בשימוש במילה עליה הכוונה לתנועה כלפי צפון. כך למשל נאמר בספר שופטים:

וַיֹּאמְרוּ הִנֵּה חֶג-ה' בְּשָׁלוֹ מִיָּמִים יָמִימָה, אֲשֶׁר מִצְּפוֹנָה לְבֵית-אֵל, מִזְרְחָה הַשָּׁמֶשׁ לְמִסְלָה הָעֶלְיָה מִבֵּית-אֵל שָׁקְמָה, וּמִנְּגֹב לְלִבְנוֹהָ (שופטים כא, יט).

שכם נמוכה מבית אל. ורבי אשתורי הפרחי שהכיר את הארץ שאל: " והיה לו לומר: המסילה העולה משכם לבית אל". דוגמה זאת ועוד נוספות מצביעות על כך שלעיתים השימוש במילה עליה משמעה כיוון צפון. יהודה שהיה בעדולם המזוהה עם "ח'רבת א-שיח' מד'כור" מדרום למושב אדרת, היה צריך לנוע צפונה כדי להגיע לתמנה המזוהה עם תל בטש ממערב לבית שמש. ואילו שמשון שבא מצרעה היה צריך לרדת פיזית, מתל צרעה שהוא גבעה גבוהה מצפון לתל בית שמש לתל בטש הנמצא ממערב לתל צרעה במקום נמוך יותר.

תמנה מזוהה עם תל בטש הנמצאת בסמוך למושב טל שחר, מדרום וסמוך לאפיק נחל שורק. האתר נחפר בסוף שנות השבעים ובמהלך שנות השמונים של המאה העשרים. הממצאים אכן תואמים את הידוע לנו מהתנ"ך. תל בטש הייתה מיושבת ומוקפת בסוללות עפר בצורה של ריבוע מדויק, כל צלע אורכה כ 200 מ' (שיטת ביצור אופיינית לתקופת הברונזה התיכונה המבוססת על שפיכת סוללות עפר סביב היישוב) ומעליה יישוב כנעני מתקופת הברונזה המאוחרת ובו גם ממצאים מצריים. ומעליהם הוקם יישוב פלשתי מתקופת הברזל 1 היא תקופת השופטים.

היישוב התפתח בתקופת הבית הראשון. מתקופה זו התגלו מבנים שונים וכן שבר קערה ועליה חרות בעברית קדומה הנושאת את השם 'חנן'. שם זה מופיע גם על קערה בתל בית שמש. נראה שמשפחת חנן הייתה משפחה חשובה בתקופת המלוכה ושם זה אכן מוזכר גם בספר

¹⁸ מפות וכיוונים בעולם העתיק, פרשת ויגש, פרשת דרכים, ע' 118-125 תשע"ד

מלכים מתקופת שלמה: בן־דָקֶר בְּמִקְצָ וּבְשֵׁעֲלָבִים וּבֵית שֶׁמֶשׁ וְאֵילֹן בֵּית חֲנָן; (מלכים א' ד' ט). שם נוסף שהתגלה באתר מתקופה הזו על גבי טביעת חותם הוא "לצמנ אבימעצ". טביעות כאלה התגלו בעוד אתרים בסביבה כמו בתל עזקה. וגם בירושלים. ממצא מעניין נוסף שהתגלה בתל בטש היה בית בד גדול, המלמד על תעשיית שמן מפותחת. על פי הממצא הארכאולוגי העיר ננטשה בתקופת שיבת ציון. תמנה זו הייתה עיר פלך בימי הבית השני. יוסף בן מתתיהו מזכיר אותה יחד עם העיר לוד. כעיר פלך (מלחמות ג, ג, ה). יתכן שהתנא בן דור יבנה, שמעון התמני, היה בן העיר תמנה. אך כאמור לא ברור אם מדובר בעיר אחת ששמה תמנה או שמדובר בשתי ערים הנושאות את אותו שם.

פרשת מקץ

"ופרעה חלם והנה עומד על היאור" (מא, א)

מהו היאור?

המילה 'יאור' מופיעה לראשונה בפרשתנו, והפרשנים דנים בשאלה מהו 'יאור'. רש"י כותב על אתר:

"כל שאר נהרות אינם קרויים יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויים יאורים
בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם. לפי שאין גשמים יורדים במצרים תדיר
(כשאר ארצות)".

בעוד שמפירושו של רש"י כאן משתמע שהמילה יאור משמעותה גם תעלות השקיה אבל גם נהר הנילוס עצמו מכונה יאור: "שאר נהרות אינם קרויים יאורים חוץ מנילוס", בספר שמות, בפרשת מכת הדם הכתוב עושה הבחנה ברורה בין נהר לבין יאור. על הפסוק:

"ויאמר ה' אל את משה אמר אל אהרון קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים על נהרתם
ועל יאוריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם..." (שמות ז, יט)

אומר רש"י:

"נהרותם הם הנהרות המושכים, כעין נהרות שלנו. יאריהם, הם נגרם ובריכות
העשויות בידי אדם, משפת הנהר לשדות..."

כאן רש"י נאלץ לשנות מעט מפירוש בפרשתנו ומפריד בין יאור שהיא תעלת השקיה לנהר הנילוס. הוא מסביר אם כן שיאור הוא בעצם תעלות השקיה שנחפרו מנהר הנילוס לעבר השטחים החקלאיים, וכשהנילוס עולה על גדותיו בתקופת המונסונים היורדים מדרום למצרים בקיץ, באזור אתיופיה, מי הנילוס זורמים ומשקים את השדות.

כאן ראוי לשאול, מדוע נכתב נהרות ברבים? הרי במצרים יש רק נהר אחד והוא הנילוס? נראה כי לשם כך עלינו שוב להזדקק להכרת אופיו של נהר הנילוס. נהר הנילוס המאוחד הזורם מאזור חרטום בירת סודן שבדרום לעבר קהיר בירת מצרים, הוא אכן זורם באפיק זרימה אחד. אולם מקהיר צפונה, שם מתחילה הדלתא של הנילוס, הנהר מתפצל לכמה זרועות, שארכן מאות ק"מ, בהן זרמו מי הנילוס לכונן הים התיכון בצפון. בעבר היו שבע זרועות כאלה, אך ברבות השנים חלקן נסתם וכיום נותרו רק שתי זרועות: דמיאט ורוזטה.

לאור זאת ברור למדי שמי שחי בדלתא של הנילוס ראה לפניו כמה נהרות ולא אחד. הדבר אולי מרמז לנו שעם ישראל התרכז באזור הדלתא של הנילוס, שם הייתה ארץ גושן.

נחזור לשאלת משמעות המילה יאור. רמב"ן מקדיש דיון נרחב למדי למשמעות המונח יאור. ראשית הוא מביא את דברי רש"י, אך מציין שאונקלוס תרגם את המילה יאור: "נהרא". כלומר יאור הוא נהר. ומוסיף שמילה יאור מופיע הגם בספר דניאל שם מוזכרת המילה יאור כשם נרדף לנהר החידקל (דניאל י' ד). לכן בניגוד לרש"י אומר רמב"ן: "כי יאור ונהר לשון אחד ושניהם לשון אורה".

לסיכום הוויכוח בין רש"י לרמב"ן. רש"י מפרש שהמשמעות העיקרית של המילה יאור היא: תעלות ההשקיה מעשי ידי אדם היוצאות מנהר הנילוס, ואילו לדעת אונקלוס ובעקבותיו רמב"ן מפרשים בדומה לפירוש רש"י בפרשתנו, שיאור יכול להיות גם כינוי לנהר הנילוס עצמו. חיזוק לפירוש זה מביאה האגיפטולוגית נילי שצ'ופק הכותבת שיאור היא מילה מצרית שמשמעותה גם נהר וגם תעלה (אנציקלופדיה עולם התנ"ך, ספר בראשית, מא א).

האם ניתן לומר שהמילה המצרית יאור שמשמעותה נהר חדרה גם לארץ ישראל? התחילית של שלושת הנהרות הגדולים בארץ ישראל היא "יר": ירדן, ירמוך וירקון. האם יתכן שהקידומת "יר" הוא קיצור של יאור? כך אולי יש לפרש את המילה ירדן שהוא קיצור של יאור דן, כלומר נהר דן, בדומה למדרש חז"ל על המילה ירדן: ירד- דן (בכורות נה ע"א); והירקון הוא הלחם של יאור רקון, כלומר נהר רקון. הרקון מופיע יחד עם הירקון שהוא אולי אחד מיובליו ("ומי הִירְקוֹן, וְהִרְקוֹן; עַם-הַגְּבּוּל, מוֹלַיְפוֹ" יהושע מט, מו). הירמוך אינו מופיע בתנ"ך, קשה לדעת מהו שרשו.

האם יש קשר בין קידומת יר לקידומת של המילה נהר - Ri ver, באנגלית ובצרפתית בשיכול אותיות, ובספרדית RIO? ריו בספרדית ובפורטוגזית הוא נהר.

ויגש

כיצד מתנהלים בשעת משבר רעב: יוסף מול הורדוס

ליוסף ולמצרים היו שבע שנים להתכונן לרעב שהיה צפוי וידוע. יוסף ארגן פעילות עניפה של אגירת תבואות בשנות השבע וכשהגיעה שעת המבחן התברר כי התכנית לא הייתה מושלמת או שמא כך תוכנן מלכתחילה.¹⁹ כך או כך, כל המחסנים בהן נאגרה ונשתמרה התבואה היו תחת שלטון הממלכה. פקידי המלוכה היו אחראים על חלוקת המזון או יותר נכון על מכירתו. יוסף חיכה שהרעב יתפשט בעצמה רבה ורק אז פתח את המחסנים: "ותרעב כל ארץ מצרים ויצעק העם אל פרעה ללחם... והרעב היה על כל פני הארץ ויפתח יוסף את כל אשר בהם..." (בראשית מא נה-נו). תושבי מצרים המורעבים נאלצו לשלם עבור התבואה במחיר מלא. הרש"ר הירש מסביר מדוע יוסף גבה תשלום על התבואה, שכן: "אדם נוהג בחסכון במה שקנה בכספו, אך הוא מזלזל במה שקיבל במתנה" (שם מט). עם זאת ניתן לומר שיוסף 'פשט את עורם', של תושבי מצרים. הוא לקח את כל כספם, את כל בעלי החיים שלהם ולבסוף קנה גם אותם וגם את אדמתם: "ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה..." (מז, כג). בנוסף לכך הוא הגלה את תושבי מצרים וככל הנראה ריכז אותם בערים הגדולות: "ואת העם העביר אתו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו" (בראשית מז כא). מפליא הדבר שאין אנו מוצאים שהעם התקומם אלא הוא מכיר תודה ליוסף על כך שאפשר להם לחיות: "ויאמרו החיתנו נמצא חן בעיני אדוני והיינו עבדים לפרעה" (שם, כה).

השוואה עם התנהלותו של מלך אחר שמלך על עם ישראל בשנת רעב היא מעניינת ביותר. מלך זה לא היה ידוע ברגישותו לחיי אדם הלא הוא הורדוס, שהשמיד את בית החשמונאים ורצח רבים מבני משפחתו הקרובים, כולל את אשתו ובניו.

יוסף בן מתתיהו מספר בספרו 'קדמוניות היהודים' על שנת בצורת קשה שהתרחשה בשנת השלוש עשרה למלכותו של הורדוס. כתוצאה מהבצורת פשו מחלות שונות בקרב העם. מצבו של הורדוס עצמו לא היה טוב שכן הוא גבה מיסים מפירות האדמה ובשל הבצורת הוא לא יכול היה לגבות מיסים. גם במקרה זה מצרים היא הייתה זו שהצילה אותו ואת העם. הורדוס אסף את כספו ותכשיטיו ושלח אותם למצרים. הורדוס ניצל את קשריו עם הנציב הרומאי של מצרים והוא שלח לו תבואה באניות. הורדוס חילק את המזון לעם, ובנוסף לכך לא רק שהוא חלק תבואה לעם, הוא גם העמיד נחתומים שאפו לחם עבור אנשים שמצבם הגופני לא אפשר להם לאפות לחם בעצמם. כשהסתיימה הבצורת והגיע עת הקציר של התבואה הוא שלח אנשים לטפל בתבואה והוא פרנס את הקוצרים וטיפל בהם: "...לא היה איש שפנה אליו מחמת מחסור

¹⁹ על פי המדרש התבואה שנאספה על יד העם הרקיבה ורק התבואה שאסף יוסף השתמרה (בראשית רבה צא ה).

ונעזב על ידו בלי למצא סיוע הראוי לו" (קדמוניות היהודים ספר חמישה עשר ט). יוספוס מציין אמנם שהורדוס עשה זאת במידה רבה מתוך רצון לקנות את לב העם אך אין ספק שבתפיסה מודרנית בת ימינו תפקיד השליט להיטיב עם העם ולעזור לו בשעת צרה ולא לנצל משבר להתעשרות של השלטון ולחיזוק שלטונו על חשבון העם.

מדוע נהג יוסף כפי שנהג? ניתן אמנם לחשוב שיוסף העבד העברי שאיתו המצרים לא רצו לאכול לחם, הפך את עם האדונים לבית עבדים וכך היה מעין גמול למצרים על שנים בהם היה עבד בבית פוטיפר ובבית האסורים, אולם יש לזכור שכל הכסף והאדמות הועברו לפרעה ולא ליוסף, והדברים נעשו בגיבוי של פרעה. יהיה ההסבר לפעולותיו של יוסף אשר יהא, מצרים הפכה להיות 'בית עבדים' (שמות כ ב) גדול, גם אזרחי הממלכה, בני החורין, הפכו להיות עבדים. האם יתכן שצורת התנהלות זו תאמה את אופיו של העם המצרי הרגיל לכניעה של העם כלפי השלטון? יוספוס מציין שכתוצאה מהרעב התעוררה שגאה חזקה כלפי הורדוס וכפי שהוא מעיר: "כשאין ההצלחה מאירה פנים, ההאשמות מופנות תמיד כלפי אלה שעומדים בראש" (שם), אך בעקבות פעילותו הנמרצת יוצאת הדופן של הורדוס לבבם של רבים הפך להיות לאהבה. אולם לעומת זאת נראה כי המצרים השלימו עם גורלם. דומה שהלכות שונות בתורה בקשר לאדם, אדמה ותוצרתה, מתכתבות עם מה שהנהיג יוסף במצרים ויתכן שלמעשיו של יוסף היו שורשים בעולם העתיק.²⁰ יוסף קנה את תושבי מצרים ואת אדמתם: "ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה" (בראשית מז כג), לעומת זאת מצוה התורה: "עבדי הם אשר קניתי אותם...לא ימכרו ממכרת עבד" (ויקרא כה מב), "והארץ לא תמכר לצמיתות" (ויקרא כה כג). התורה שוללת מכירת אדם ואדמה לצמיתות. אדם נמכר לעבדות לא יותר משש שנים, ואדמה לא יותר מארבעים ותשע שנים. גם היחס לכהונה בעם ישראל שונה במהותו מיחס המצרים לכהונה. הכהנים במצרים קיבלו הקצבה קבועה והם אינם מוכרים את אדמתם: "רק אדמת הכהנים לא קנה כי חק לכהנים מאת פרעה ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה" (בראשית מז כב) ואילו הכהנים והלוויים בעם ישראל תלויים בחסדי העם, הם מקבלים תרומות ומעשרות, ואין להם נחלה: "אין לו חלק ונחלה עמך" (דברים יד כז). יוסף העביר את העם מקצה אחד לקצה האחר ומהכפר אל העיר: "ואת העם העביר אותו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו" (בראשית מז כא) ולעומת זאת התורה מצווה: "כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל" (במדבר לו ט). ולבסוף יוסף הטיל מס על התבואות: "ונתתם חמישית לפרעה" (בראשית מז כד), ואילו התורה מצוה גם היא לתת חמישית מהתבואה אלא שמשם זה מחולק לשניים, למעלה מעשירית ניתנת לכהנים וללוויים בצורה של תרומות ומעשרות ועוד עשירית כמעשר עני או מעשר שני. תשלומים אלה אינם ניתנים לבית המלוכה.

²⁰ דברים אלה מבוססים במידה רבה על דבריו של ידידי ד"ר יהודה אלבק בספרו **לא בשמים היא** תשע"ד. הוצאה עצמית.

נראה איפה שתהום פעורה בין מעשי יוסף שנעשה בגיבוי פרעה לבין הדרך אותה מתווה התורה. ככל הנראה יוסף התאים עצמו לחברה המצרית שהייתה 'בית עבדים' גם מבחינה מנטלית, תחת שלטון טוטליטרי בדמות פרעה שראה עצמו גם כאל, ומעמד כהנים חזק שכפי שיודעים אנו גם ממקורות מצריים. למשה הייתה עבודה רבה לשחרר את עם ישראל מההוויה המצרית ועולם מושגיה, ולהפוך אותו לעם סגולה.

ויחי

מהו בית יוסף ?

"ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (מח, ה-ו).

יעקב אמר ליוסף ששני בניו מנשה ואפרים שנולדו במצרים לפני בואו של יעקב יהיו כבניו ראובן ושמעון, אולם מי שנולד אחריהם יסתפחו למנשה ואפרים. כלומר היו ליוסף עוד בנים והם יהיו לו: "לך יהיו". אכן כך גם מפרשים רמב"ן ואבן עזרא, ובעקבותם הנצי"ב מוולוז'ין שליוסף היו בנים נוספים שלא נזכרו. אם כך יש לחלק את בני יוסף לשלוש קבוצות: אפרים, מנשה ובית יוסף.

כך גם כותב רבי אברהם בנו של רמב"ם בפירושו לספר בראשית: **ומולדתך וגו' – מובן "מולדות" כי הוא, כלומר יוסף, כבר הוליד לפני זה [בנים אחר] אפרים ומנשה [ולפיכך אמר הולדת אחריהם בלשון עבר...]**

על כך שהיו עוד בנים מצאצאי יוסף שלא הוזכרו ניתן ללמוד גם מדברי הכתוב: פרק נ, כג: **"וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מְכִיר בֶן-מְנַשֶּׁה יְלִדוּ עַל-בְּרַכֵּי יוֹסֵף."** שואל על כך הנצי"ב מוולוז'ין בפרושו העמק דבר:

"לכאורה אינו מובן למה חלק הכתוב בני מכיר מבני אפרים והרי למנשה לא היו לו בנים כי אם מכיר לפי הנראה מפרשת פינחס בפקודי מנשה. ואם כן בני מכיר היינו בני שלשים למנשה. אבל באמת נראה מס' יהושע י"ז א' דכתיב למכיר בכור מנשה. שהיו למנשה עוד בנים אלא שלא היו חשובים וראויים להזכר בשם. והיו נבלעים במשפחת המכיר משום הכי גם יוסף לא החשיבם שיהיו בניהם נולדים על ברכיו ורק בני מכיר בן מנשה המה ילדו על ברכיו."

אם כך נראה שהתורה ציינה רק את שם המשפחות החשובות. אך היו עוד בנים ליוסף כמו גם למנשה ששמן לא הוזכר.

על פי זה יבוארו כמה תמיהות בספר במדבר. ברשימת המרגלים ששלח משה מובא שמטעם שבט אפרים נשלח יהשע בן נון ולאחר מכן נכתב: "למטה יוסף למטה מנשה גדי בן סוסי" (במדבר יג יא). האם שבט אפרים אינו שייך למטה יוסף? לעומת זאת במפקד של בני ישראל בראשית ספר במדבר מופיעה הקידומת בני יוסף לפני שבט אפרים: (במדבר א לב). נראה כי בפרשת במדבר שבט אפרים כן שייך ליוסף. על פי הבנתנו משמעות 'בני יוסף' או 'מטה יוסף' אינו שם כללי לאפרים ולמנשה אלא לאותם בני יוסף שנולדו לאחר הולדת אפרים ומנשה והם

נכללו בתוך אחיהם הבוגרים. בפרשת במדבר אותם בני יוסף נכללו באפרים, ומסיבה כלשהי בזמן המרגלים הם נספחו למנשה ולכן מובא למטה יוסף דווקא אצל מנשה ולא אצל אפרים, אולי מפני שהם בחרו ללכת אחרי עשרת המרגלים שדברו בגנותה של הארץ ולא אחרי יהושע שעמד על כך שיש להכנס לארץ. הנצי"ב מוולוז'ין על אתר מציין שבמפקד בפרשת במדבר אפרים מוזכר ראשון ובפרשת פנחס מנשה מוזכר ראשון. הוא מסביר את השינוי בכך על פי דרכו, שבתחילה כשהנהגה הייתה ניסית אפרים היה המוביל ולכן מוזכר ראשון ואילו כשעוברים להנהגה טבעית מנשה הוא המוביל ולכן מוזכר הוא ראשון. אולם ראוי לציין שבהשוואה בין שני המפקדים בולטת העובדה שבמפקד הראשון מספר הפקודים של אפרים רב יותר מאשר שבט מנשה ואילו בפרשת פנחס מספרם של בני מנשה רב יותר מאשר שבט אפרים. מה גרם לשינוי? נדמה שעל פי דרכנו הדברים יבוארו. אותם בני יוסף שהיו בתחילה עם אפרים עברו להסתפח לבני מנשה ולכן חל השינוי במספרם והוא עלה בלמעלה מ 20,000 אלף נפשות. בני מנשה גדלו ואילו בני אפרים הצטמצמו.

האם יש בידינו רמזים לקיומו של בית/בני יוסף כישות נפרדת גם לאחר הכניסה לארץ? יתכן שהדברים רמוזים בספר יהושע. בפרק יז לאחר תיאור נחלת מנשה נאמר שבני יוסף באים ליהושע ומתלוננים שאין להם שטח מספק להתיישבותם. רש"י אומר בני יוסף הם שבט מנשה. פירושו מעורר תמיהה. דווקא שבט מנשה שקיבל נחלה נרחבת בעבר הירדן בבשן הוא זה שבא בטענות? בני יוסף טוענים: "מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב" (פס' יד) ויהושע משיב: "לא יהיה לך גורל אחד" (פס' יז). טענה זו מוזרה, שכן לבני יוסף היו שלוש נחלות: שתיים בעבר הירדן המערבי ואחת בבשן ובגלעד, שטחים נרחבים מאוד, יותר מכל שבט אחר. אמנם גם ליהודה היו שטחים נרחבים אך הם כללו את מדבר יהודה והנגב בהם לא ניתן להתיישב. מה מבקשים אם כן בני יוסף, ומה משיב להם יהושע?

יתכן שבניגוד לדעת רש"י אין מדובר בשבט מנשה אלא בבני יוסף האחרים שקופחו ככל הנראה בנחלה והם מבקשים פתרון נפרד ולא "גורל אחד וחבל אחד", ואכן יהושע מקבל את דרישתם ואומר שהם לא יהיו בגורל אחד: "ויאמר יהושע אל בית יוסף לאפרים ומנשה לאמר.... לא יהיה לך גורל אחד" (שם). ניתן לומר על פי טעמי המקרא: בית יוסף כלל, מנשה ואפרים פרט. אולם ניתן לומר אחרת: בני יוסף גוף אחד, מנשה גוף אחד ואפרים גוף אחד. הגוף המכונה בית יוסף הוא ילך היערה ויברא לו שטח בארץ הפרזי והרפאים ולא בהר אפרים.

יתכן שגם פרשת כיבוש לוז נעשתה על ידי בני יוסף. על כיבוש לוז נאמר: "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל" (שופטים א, כב). בית אל הייתה אמורה להיות בנחלת אפרים, מדוע לא נכתב שבט אפרים אלא בית יוסף? יתכן שגם כאן אין מדובר בשבט אפרים אלא באותם בני יוסף שאינם שייכים לא למנשה ולא לאפרים.

על פי הבנתנו יתכן שניתן לתרץ קושיא המובאת בגמרא. בספר יהושע פרק יז נאמר:

ב ויהי לבני מנשה הנותרים למשפחתם לבני אביעזר ולבני חלק ולבני אשריאל ולבני שכם ולבני חפר ולבני שמידע. אלה בני מנשה בן יוסף הזכרים למשפחתם ג. ולצלפחד בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה לא היו לו בנים כי אם בנות; ואלה שמות בנותיו מחלה ונעה חגלה מלכה ותרצה ד. ותקרבנה לפני אלעזר הכהן ולפני יהושע בן נון ולפני הנשיאים לאמר ה' צנה את משה לתת לנו נחלה בתוך אחינו; ויתן להם אל פי ה' נחלה בתוך אחי אביהן ה. ויפלו חבלי מנשה עשרה לבד מארץ הגלעד והבשן אשר מעבר לירדן ו. כי בנות מנשה נחלו נחלה בתוך בניו; וארץ הגלעד היתה לבני מנשה הנותרים".

הגמרא דנה בשאלה כיצד חולקה נחלת מנשה לעשרה חלקים, בעוד שהיו לו רק שישה בתי אב, והיא מציעה הצעות שונות וביניהן שלצלפחד היו אחים שנפטרו ללא בנים ובנות והוא ירש את חלקם.

על כך שואל רב פפא בגמרא :

"קרא מאי קחשיב? אי טפלים קחשיב - טובא הוו. אי בתי אבות קחשיב - שיתא הוו?
(בבא בתרא קיח ע"ב).

רב פפא שם לב לעובדה שהחלוקה לעשרה מלמדת על חוסר עקביות בחלוקת הנחלות. שכן אם נחלק את הנחלות לפי יוצאי מצרים הדור הראשון, הרי שיש ששה בתי אב, כולל חפר אבי צלפחד, ולכן יש לחלק לששה ולא לעשרה. אולם אם מחלקים לפי דור הנכנסים לארץ, הרי שהיו לכל אחד מהששה עוד ילדים, והיו צריכים לחלק את הנחלה לחלקים רבים יותר. אולם המקרא מסכם וכותב "ויפלו חבלי מנשה עשרה". כיצד הגיעו למספר עשרה? מסתבר שחמש בנות צלפחד היו שוות במעמדן לאחי הסבא חפר, כך שאחי חפר קיבלו חמישה חלקים ובנות צלפחד גם הן קיבלו עוד חמישה חלקים. דבר זה אין בו הגיון.²¹

לכך יש להוסיף עוד שאלה. בספר במדבר פרק לו נאמר שבנות צלפחד התחתנו עם בני דודיהם. כלומר כל אחד מבני הדודים שהתחתן עם אחת מבנות צלפחד קיבל למעשה נחלה כפולה (על אף שהנחלה נקראה על שם האישה). אין בכך צדק חלוקתי.

אולם על פי דרכנו יתכן, שבנות צלפחד התחתנו עם בני דודיהן מאחד האחים הצעירים של מנשה ואפרים ששמו לא הוזכר, וכך 'בית יוסף' נחלו את נחלת חפר אביו של צלפחד, כאן התקיים ציוויו של יעקב: "על שם אחיהם יקראו בנחלתן". בית יוסף קיבל, אם כן, גם הוא נחלה בתוך נחלת שבט מנשה. אך שם הנחלה לא נקרא על שמו אלא על שם נשותיהן.²²

²¹ ראו על כך את יואל אליצור, **מקום בפרשה** 2014, עמ' 335.

²² על השתמרות שם הנחלה על שם בנות צלפחד, ראו בספרי **פרשת דרכים** עמ' 331-333.

אולם כאמור הנחלה לא הספיקה להם ובית יוסף באים בטענה ליהושע:

יֵד וַיִּדְבְּרוּ בְנֵי יוֹסֵף אֶת-יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר: מִדּוּעַ נִתְּנָה לִי נַחְלָה גּוֹרֵל אֶחָד וְחֶבֶל אֶחָד וְאֲנִי
עִם-רַב, עַד אֲשֶׁר-עַד-כֹּה בִּרְכַנִּי ה'.

בית יוסף לא הסתפק במה שקיבל, ומתלונן מדוע אני מקבל רק חלק אחד? על כך עונה יהושע
"עלה לך היערה ובראותו."